

ERDÉLYI GEPIDÁK — TISZA-MENTI GEPIDÁK

(Régészeti kutatás-módszertani és leletértelmezési problémák)

I.

A Kárpát-medence első népvándorlás kori gepida lelete 1856 augusztusában Erdélyben került elő s jutott tovább a mai bécsi Kunsthistorisches Museum gyűjteményébe. Kleinschelken lelőhellyel tiszteletre méltó gyorsasággal már 1860-ban közzétették.¹ A manapság Seica Mica-Kisselyk néven idézett fibulának és fülbevalónak² különös, már-már szomorú jelentősége van: az egyetlen gepida kori gepida lelet az egész Kárpát-medencében, amelynek korát és népi meghatározását eddig nem vonták kétségbe – legalábbis tudtommal nem.^{2a}

A Tisza-vidékről csak az 1870-es években kezdtek gepida sírleletek a Nemzeti Múzeumba kerülni, az első régészeti ásatással feltárt sírról 1879-ből tudunk (Tiszaörvény).³

A „Bökénymindszent” lelőhellyel összefogott (1880 tavaszán különböző helyeken feldúlt) sírokból jutott a Nemzeti Múzeumba az első fibulasorozat.⁴ Közlőjük, Pulszky Ferenc „meroving stílusúnak” határozta meg és avar korinak vélte őket – némi joggal, mivel a leletek közt kora avar lószerszámdíszek is vannak (1881).⁵

A lassan szaporodó rokon leletek körét először Hampel József foglalta össze. A népvándorlás kori vagy meroving stílusú bökénymindszenti leleteket ő köti

¹ F. Kenner, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen XXIV, 1860, 392–393, 81–82. kép. E. v. Sacker – F. Kenner, Die Sammlungen des k. k. Münz- und Antikencabinet, Wien 1866, 338, Nr. 87 (fibula)

² Csallány 1961, 198–199, 212. t. 1,10 (Kenner rajzai után), 218. t. 3. (ugyanaz a poliéder-fülbevaló más rajz után –, tévesen, mintha az előző párja lenne). Jó közlése fényképekkel: K. Horedt SCIV 15 (1964) 197–198, 8–9. kép. A fibuláról pontos leírás és fotó: R. Noll, Vom Altertum zum Mittelalter (Katalog der Antikensammlung I.) Wien 1974, 51, C. 19., 38. kép.

^{2a} E kézirat lezárása után 1977-ben Kleinschelken-Seica Mica először (!) maradt ki az erdélyi „Reihengräberkultur” elterjedési jegyzékéből. Egyrészt, mint a fenti fogalomba be nem illeszhető (?) „Schatzfund” vagy „Fürstinnengrab” (amiről szó sem lehet), másrészt egy teória következtében, amely 450–500 (pontosabban: 454–471) között inkább hajlik Erdély osztrógót, mint gepida megszállása felé. Horedt 1977, 255 és 16. j., valamint 264.

³ Csallány 1961, 216–217

⁴ MNM 75/1881

⁵ F. Pulszky, Arch. Ért. 1(1881) 203. – Vele nagyjából egyidőben Hampel József a nagyváradi leleteket (ékköves díszcsatot – jelenleg a baltimore-i Walters Art Gallery-ben, vö. Arts of the Migration Period, Baltimore 1961, 50–51, 13a, és ékköves fibulát, uo. 13b) már népvándorlaskori „merovingienne”-nek határozta meg. Arch. Ért. XIV, (1880) 80.

először „az Alföldön, az egykor gepidák lakta vidéken” korhoz és néphez (1897).⁶ Nagy német nyelvű összefoglalásában már a szentes–berekhádi temető első 128 sírjára is támaszkodva, teljes határozottsággal összefoglalja a korszak leleteinek körét (Berekhát, Szerb-Nagyszentmiklós, Bökénymindszent, Nagyvárad, Kecskemét–Lakitelek).⁷ A meroving stílusú⁸ ékszereket szolgáltató temetők az Alföldön egy germán néptől maradtak ránk. Már az V. században elkezdődnek, de igazi virágkoruk a VI. század. „Es ist das Volk der Gepiden”⁹ – írja a történeti források biztos ismeretében.

Hangsúlyozni szeretném: Hampel volt az, aki elsőnek, hibátlanul, a mai napig érvényesen meghatározta az alföldi gepida régészeti kultúra nemzetközi fogalmát, korát és népi hovatartozását. Már csak azért is, mivel a nagy gepida monográfia kutatástörténeti áttekintése e tekintetben korántsem teljesen tárgyilagos.¹⁰

Csallány Gábor 1903-ban kezdi el a Szentes környéki nagy temetők feltárását. Mai szemmel nézve a berekhádi temető ásátása múzeumi anyaggyűjtésnek s nem tudományos feltárásnak tekinthető – ám nem lehet s nem szabad mai szemmel nézni. Ha az élete végéig kedvtelésből ásogató és kedves leletei számára múzeumot alapító Csallány Gábor nem tárt volna fel 3 temetőben mintegy 450 gepida sírt – ma nem lenne miről vitatkoznunk.

A „Vater der Gepidenforschung”-ot, ahogyan Csallány Dezső nevezi,¹¹ a valóságban élete végéig nem nagyon érdekelte, hogy melyik germán nép temetkezett Szentes határában. Két dologra volt mindvégig büszke: ő ásta ki a *legnagyobb* és hite szerint a *legkorábbi* „régii germán sírmezőt”.¹² – Vagyis beleesett ugyanabba a csapdába, amelybe előtte a Keszthely környéki sok ezer népvándorlás kori sírt feltáró Lipp Vilmos¹³, valamint a késő avar temetőinket (II. csoport) az avarok megjelenése előttre keltező Hampel József¹⁴ is beleesett: abszolút keltező értéket tulajdonított a berekhádi síroknak elvéve előforduló II. és IV. századi római pénzeknek. Ma – hét évtizeddel később – már tudjuk, mert keservesen megtanultuk, hogy az imperium kis ezüst- és bronzpénzeinek telepeken és temetőkben egyaránt 1000 esztendősz folyamatos utóélete van a Kárpát-medencében. (Alig képzelhető el tehát kevésbé szilárd alapokon álló módszer annál, amely szórványos római pénzek elterjedésének a pénzek korára vonatkoztatott településtörténeti, gazdaságtörténeti, sőt etnikus jelentőséget tulajdonít).¹⁵ Csallány Gábor a

⁶ Hampel J., A régibb középkor emlékei Magyarhonban II. Bp. 1897, 20–21.

⁷ J. Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I. Braunschweig 1905. 776–778.

⁸ Uo. 491.

⁹ Uo. 776.

¹⁰ Csallány 1961, 17

¹¹ Csallány 1961, 9

¹² Csallány G., Arch. Ért. 23(1903) 21, Arch. Ért. 24(1904) 153 és Dolg. 8 (1932) 155.

¹³ Lipp V., A keszthelyi sírmezők. Bp. 1884, 50–51.

¹⁴ J. Hampel, Alterthümer i. m. I. 790–794.

¹⁵ Különösen a daciai népi kontinuitás igazolására gyakori ez a módszer. Elméleti megapozója: D. Protase, Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii. (Bibl. Arch. IX.) Bukarest 1966. A „postaurelianusi” korszak pénzforgalmának egyik ilyen szellemű legutóbbi összefoglalása: C. Preda SCIV 26(1975) 441–486.

berekhádi temető használatát a Marcus Aureliustól Nagy Konstantinig terjedő időre helyezte¹⁶ s ezt a véleményét még 1932-ben is fenntartotta. (Berekhát kora: 170–275 közé esik, vagy a VI. század, teszi hozzá megengedőleg).¹⁷ Népi meghatározása mindvégig váltakozott: gót, „gót–gepida”, gepida, keletigót, vagyis valamilyen „germán ízlés”.¹⁸ – A kutatás súlypontja az 1910-es évek után egyébként is Erdélyre tevődött át.

Az 1906–1907-ben Kovács Istvántól mintaszerűen feltárt majd közzétett 187 síros mezőbándi temető a mai napig legfontosabb tárháza az erdélyi VI–VII. századi régészeti kultúrának, valamint az alább tárgyalandó s ma sem szűnő sok-sok vitának is.¹⁹ A vitapartnerek azonban olykor feledni látszanak azt, amit Kovács a legtöbbször hangsúlyozott: „a temetőnek úgyszólván minden sírja rabolt vagy bolygatott”²⁰ volt több sírból még a csont is hiányzott.²¹ Az egyetlen kivétel (148. sír) az alföldi gepida és a dunántúli langobard temetőkből is jól ismert, pár centi mélyen zsugorítva, minden melléklet nélkül elásott rabszolga – ezeket sehol sem rabolták ki. „A sírablók felületességének köszönhetjük . . . , hogy az aranygyűrű is kikerülte figyelmüket” – írja.²² Olyan szerencse ez, amely – sajnos nem elég gyakran – előfordul magyarországi gepida, langobard és avar sírablók nyomán is. Arra is van példánk a 43 síros kajdaci langobard temetőben, hogy a temető szélén fekvő egyik fibulás sírt elfelejtették kirabolni, holott a csontokon levő patinanyomok alapján legalább 10 hasonló volt a temetőben. Így lett ebből ma – régész szemmel nézve – „szegény” temető. Csakhogy már Kovács tudta: „A *gazdagság* lehetett szülő oka a határtalan sírablásnak, amelyet úgyszólván temetőnk minden sírjánál észleltünk.”²³ S levonta a megfelelő következtetést is: „E bolygatásnak nagyon kitett temető emlékei alapján *ethnicus* meghatározásokba bocsátkozni nagyon kétes eredményű vállalkozás marad mindig”²⁴, s munkáját úgy fejezi be, hogy a bolygatások miatt nincs elegendő biztosíték arra, „hogy emlékeinket *ethnicus* vonásaiban tisztán, végérvényesen ítéljük meg”.²⁵

Mindezek ellenére a régészeti leletek és a temetkezési rítus – akkor lehetséges – példás elemzésével mindmáig szilárd eredményekre jutott.²⁶ Lényege a következő:

1. A mezőbándi kultúra lényeges vonásaiban (beleértve a temetkezési rítust is) különbözik a marosszentannaitól, annál későbbi.

¹⁶ Csallány G., Arch. Ért. 23(1903) 22.

¹⁷ Csallány D., Dolg. 8(1932) 17.

¹⁸ Csallány G., Arch. Ért. 23(1903) 16 és 19. – Egyébként szó sincs róla, hogy Berekhátot s azon keresztül a rokon leleteket ő határozta volna meg gepidának. Mindössze a 6. jegyzetünkben idézett Hampel helyet veszi át szóról-szóra.

¹⁹ Kovács 1913, 279–389

²⁰ Uo. 279

²¹ Uo.

²² Uo. 319

²³ Uo.

²⁴ Uo. 387

²⁵ Uo. 388

²⁶ Uo. 372, 385–388

2. Erdély területén a hunok bukása után a vezető szerep a gepidák kezébe kerül, akik az V. század második felétől új otthont nyernek itt, sőt egy időre új nevet adnak a területnek (Gepidia). Száz éven át a gepidák zavartalanul bírták e területet, egészen az avar uralomig.

3. A temető *közepén* a leletek tanúsága alapján germánok, a történeti forrásokat figyelembe véve *gepidák* temetkeztek.

4. A temető Ny-i és K-i *szélén* 14 sírban lócsontok tűntek fel, ebből 4 részleges lótemetkezés volt, másik 4 ugyanerre utaló csontmaradvány, míg a többi csak pár lófog.

5. A lovassírokhoz kapcsolódnak a legkésőbbi leletek, köztük – többek között – a gömbcsüngős fülbevaló, a préselt boglárók és a csont botvég.

6. E lovas elem későbbi időben telepedett a már itt élt germánok közé! Bár kengyel, zabla nem volt sírjaikban, mégis a temető központját jelentő *gepidák* körül „a hódítónak feltűnő lovas elemben csak az avarokat sejtethetjük”.²⁷

7. A temető – tehát az *egész* temető: a gepida és avar *együttesen* – kora: az V–VII. század.

Mindmáig érdemtelenül kis figyelmet kapnak az 1909–1910-ben Marosvásárhelyen (Țirgu Mureș) feltárt sírok.²⁸ Holott a tájolásban, rítusban eltérő mezőbándi típusú B. sírcsoport 6 sírja stratigráfiailag is mintegy rátelepült a maroszentannai típusú A. sírcsoportra. Kovács lényeges mondanivalója: „Mezőbándon . . . a *temető szélén* feltűnnek már a *fiatalabb kori* lovassírok” – ilyenek M. vásárhelyen nem voltak.²⁹

Roska Márton, amikor 1934-ben közzéteszi a még 1914-ben feltárt marosveresmarti (Unirea) temetőrészletet, véleményét röviden foglalja össze: „Das Inventar der Gräber stimmt mit dem der bisher bekannten *gepidischen* Gräberfelder des 6/7 Jahrhundert überein, wodurch sich die zeitliche Ansetzung ergibt.”³⁰ – Nincs tehát nyoma, hogy Veresmart valamiféle különleges helyzetét észrevénné.

* * *

Magyarországon pedig közben valóban különleges dolog történt: kerekén 30 esztendőre eltűntek a kutatás színteréről a gepidák.

Constantin Diculescu könyveiben³¹ elfogadja Csallány Gábor keltezését s ennek alapján a lakring vandálok II–III. századi hagyatékának véli a berekháti temetőt. Diculescu érvelését 1931-ben az Alföld római kori barbár leleteit össze-

²⁷ Uo. 388

²⁸ Kovács 1915, 278

²⁹ Uo. 295

³⁰ M. Roska, Das gepidische Grabfeld von Vereșmort–Marosveresmart (Turda–Tordaanyos, Siebenbürgen) Germania 18(1934) 130

³¹ C. C. Diculescu, Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes I. Leipzig 1922. *Uő*, Die Wandalen und Goten in Ungarn und Rumänien (Mannus-Bibl. 34), Leipzig 1923, 6–8.

foglaló nagy munkájában Párducz Mihály is átveszi. Mindössze a temető korát helyesbíti a IV. század végére vagy az V. század elejére, mégpedig a berekháti „leletekben előforduló lapos pajzsdudorok miatt, amelyek a sziléziai IV. századi vandál leletekre jellemzők”.³² Eduard Beninger a szentesi múzeumban a berekháti leletekkel együtt kiállított (valójában Fábiansebestyénről származó)³³ „nyugatigót fibula” nyomán alkot véleményyt. 400 körüli nyugatigót alapításának véli a temetőt, határozottan e korai időbe sorolva a jellegzetes berekháti keramika egy részét is.³⁴

A Kossina–Götze–Åberg-féle interpretált leletek kora ez. Európa benépesül „gót” csatokkal, „keletigót”, „nyugatigót”, „gepida”, „frank” stb. fibulákkal, amelyek – tekintet nélkül a történeti földrajzra és a történeti időrendi adatokra – ma már hajmeresztőnek tűnő új Európa-történetet eredményeztek. Egyik főképvisezője Duna-medencei viszonylatban E. Beninger volt.³⁵

Eléri az interpretált fibulák és csatok elmélete a Szentes határában feltárt temetőket is. Csallány Gábor 1932-ben (Csallány Dezső kutatásaira hivatkozva), Berekhátot már keletigót temetőnek nevezi.³⁶ A nagyhegyi híres sasos csatok első közlésükben (a Csallány Dezsőtől a krími Suuk-Su-ban talált párhuzamokra, valamint Kossina egyik meghatározására hivatkozva) szintén keletigótként vonulnak be az irodalomba.³⁷ Hú maradt azonban önmagához: korukat berekháti és kökényzugi római érmek alapján III–IV. századnak határozta meg³⁸ – jól tükrözve, mennyire távol állott mindenféle történeti szemlélettől.

Egy évvel később (1933–34) Csallány Dezső olyan új elmélettel lépett a gepida kutatás színterére, amely hatásaiban mindmáig nyomon követhető. Röviden: felfedezi Suuk-Sut és mindent ráépít. S mivel akkoriban Suuk-Sut krími gótok és kuturgur-bolgárok közös temetőjének véli, ugyanezen két nép hagyatékának határozza meg a szentes-nagyhegyi („keletigót”) és a szentes-lapistói („kuturgur-bolgár”) – egyébként egymással semmiféle közvetlen összefüggést nem mutató – sírleleteket. Korukat is Suuk-Su-hoz igazítja.³⁹ Végeredménye: az avar néparadat „krími gót törzseket” s velük vegyesen kuturgur-bolgárokat sodor Szen-

³² Párducz M., Dolg. 7(1931) 151.

³³ Vö. Csallány G., Dolg. 8 (1932) 157.

³⁴ E. Beninger, Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa (Mannus-Bibl. 51), Leipzig 1931, 16, Nr. 8.

³⁵ E. Beninger éles kritikájára, aki a történészek tevékenységét a „Bodenarchäologie” szemszögéből ítélte meg E. Polaschek így válaszolt: „Es vermittelte ja der Historiker ebensowenig 'Theorien' wie der Kulturarchäolog nur 'Tatsachen'. Ein schriftlicher Quellentext ist an sich genau so eine Tatsache wie eine Fibel; konjiziert oder interpretiert man aber daran, so verlieren beide ihren objektiven Charakter. Eine ‚westgotische' Fibel (so vor Beninger schon Åberg) ist keine reine Tasache mehr”. WPZ, 19, 1932, 257, 44. j.

³⁶ Csallány G., Dolg. 8(1932) 156

³⁷ Uo. 160, 162, 49. t. 1–2., – valamint: 158

³⁸ Uo. 156. „Keleti gótnak tartjuk a most ismertető nagyhegyi madárfejes csatokat, III–IV. századnak a berekháti és kökényzugi temetőben talált mintegy tíz darab III–IV. századi lyukasztás nélküli érem alapján”.

³⁹ Csallány D., Dolg. 9–10, (1933–1934) 208–211.

tes környékére, mégpedig Suuk-Su-nak szinte mindenben megfelelő összetételben.⁴⁰

Az ily módon éppen Csallány Gábortól és Csallány Dezsőtől immáron csaknem eltüntetett gepidákat azonban – szerencsére – ugyanabban az esztendőben ismét felfedezi a kutatástörténetben alig méltatott Banner János.

Banner, aki 1926-ban a magyarcsanád–bökenyi gepida temető népét még III–V. századi „germán hatású szarmatáknak” véli,⁴¹ 1930-ban Hódmezővásárhely–Gorzsaán 32 síros temetőt tárt fel. A 19. sírban a csontváz bal kezében – a kutatás nagy szerencséjére! – I. Iustinus (518–527) arany solidusa került elő. A temető leleteit Banner Berekhát, Magyarcsanád–Bökény, Mezőbánd és Bezenye egykorú leleteivel részletesen összevetette, majd az érem segítségével *gepida* eredetűnek határozta meg.⁴² Ami mind a magyar, mind a német nyelvű publikációban elsőnek jelentkezik *cím*ben is: „Der gepidische Friedhof von Hódmezővásárhely–Gorzsa”.⁴³ 30 esztendő alatt tehát ugyanoda jutott vissza a kutatás, ahol Hampel 1905-ben tartott!

Budai Árpád és Banner János szegedi iskolájának érdeme az is, hogy a gepida kérdés összefoglalása felé irányította Török Gyulát. A Móra Ferentől feltárt, mintegy 150–160 gepida sírt tartalmazó kiszombori temető közlése volt hivatott a munka alapjává válni (1936). Amely – sajnos – magán viseli az úttörő kísérletek minden nyomát.⁴⁴ Török ugyanis a leletinterpretáló iskola módszerével dolgozott. Számára *gepida* lelet volt mindaz, amelyben ötgombos félkorongos fejű fibula rombusz vagy ötszögletű testtel, ovális csat és bepecsételt díszítésű edény fordult elő.⁴⁵ Így válnak „gepidává” a Lajtától a Marosig és az Al-Dunáig különböző korú, t. között pannóniai langobard leletek éppúgy, mint az avar kori ötgombos bronz és potin fibulák (Leithaprodersdorf, Vecel, Várhely–Gradiştea, Gátér, Maros–Gombás stb.). 63 lelőhelyéből mindössze 28 a valóban V–VI. szá-

⁴⁰ Uo. 212.

⁴¹ Banner J., *Dolg.* 2(1926) 113. – Valószínűnek tartom, hogy Banner publikációja hatással volt a Csallány 1961, 12 valamint 315–318 lapokon kifejtett – a történeti forrásokat alapjaiban félreértő – régészeti-történeti elméletre. Az aláhajtott lábú vasfibulák és a gyöngymelléklet alapján Banner a germánokkal közvetlenül találkozó szarmata népességre gondolt, az érintkezés időpontja az ásatás előtt feldúlt sírból származó Zeno solidus alapján adva volt: „az V. század végénél nem lehet korábbi” (uo. 112). Vagyis annak a különös elméletnek, hogy a hun nagyhatalmat 454-ben legyőző gepidák csak 472-től „a szarmaták elvonulása után” tudták volna birtokukba venni az Alföldet a régészeti alapjai valahol itt rejtőznek. Holott a Priscosra visszavezethető Jordanes 264. e téren *egyértelmű*: „Nam Gepidi Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes totius Daciae fines velut victores potiti nihil aliud a Romano imperio, nisi pacem et annua sollemnina, ut strenui viri, amica pactione postulaverunt” – ami egyébként Dacia megszállására is vonatkozik. Uo. ez *után* kapják meg az osztrogótok Marcianustól Pannoniát (456).

⁴² Banner J., *Dolg.* 9–10(1933–1934) 255 – „A gepida temető”. Valamint uo. 264–265.

⁴³ J. Banner, *MAG* 63, 1933, 375–380.

⁴⁴ Török 1936, 101–177

⁴⁵ Uo. 144–146

zadi gepida – köztük Erdélyben egyedül Kisselyk helytálló.⁴⁶ Ugyanezzel a „beningeri” módszerrel határozta meg a „gót” (csak így!) lelőhelyeket is.⁴⁷

Következményeiben mindmáig élő és ható legnagyobb hibája, hogy Mezőbándot és körét „kitagadta” a gepidák közül. Reménytelenül összekeverte egymással Marosszentanna, Marosvásárhely és Mezőbánd temetőit – egységesen a „gót” emlékek közé sorolva őket. Figyeljünk azonban jól. Töröknel „Az erdélyi sírmezők a történeti források és a negyedik század első feléből származó germán leletek alapján csak a gótoké lehetnek”.⁴⁸ Igaz ugyan, hogy forrásait nem árulja el, de az is igaz, hogy nem fiatalabbnak, hanem *idősebbnek* véli őket az alföldi gepida temetőknél. A két „idősebb” mellett, amelyekben nem fordul elő bepecsételt keramika, „a fiatalabban (ti. Bándon), amelynek kora a gepidák dáciai uralmának felel meg”, *már* előfordul.⁴⁹

Mindez történt pedig ugyanabban az 1936-os esztendőben, amelyben Fettich Nándor – éppen Mezőbánd alapján – megalkotta „az erdélyi gepida kultúra” fogalmát.

Fettich már 1926-ban foglalkozott Mezőbánddal. A 39. sír aranygyűrűjét vetette össze egy keszthely-fenekpusztai szórványos ezüst gyűrűvel. Nem említi, hogy ugyanazt előtte már Kovács István is megtette.⁵⁰ A munka mégis rendkívül fontos volt, mivel a mezőbándi gyűrűt pontosan beillesztette az avarkor első évszázadának művészetébe, a fogazásos II. állatstílussal díszített emlékek körébe.⁵¹ – Egy évszázad kutatása nyomán ma már biztosan tudjuk, hogy ez a fogazott II. stílus nem lép fel 568, vagyis az avar honfoglalás előtt. A Fettichtől⁵² s néha Wernertől⁵³ is „II. stílusúnak” tartott bezenyei, szentes–nagyhegyi állatornamentika valójában a Salin-féle I. stílus kései változata, manapság a Haseloff I/B. fokozatnak⁵⁴ felel meg. Az így díszített fibulák száma 550 körül megszorodik a langobard (Tamási, Kajdacs, Gyöng, Szentendre) és gepida (Szolnok–Szanda)⁵⁵ temetőkben, míg 568 utáni példát egyelőre nem ismerünk. Világos tehát, hogy a bándi 39. sír gyűrűje 567/568 után készült s még később került sírba. Ami végső soron az egyik legfontosabb útmutató, a temető késői germán sírjainak keltezésében. Viszont az sem mellékes, hogy a sír a temető Ny-i szélén, az avar lovassírok csoportjai közt helyezkedett el.

⁴⁶ Uo. 139, Nr. 30.

⁴⁷ Uo. 148

⁴⁸ Uo. 149

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Kovács 1913, 374. – Sőt a madarasi avar fejedelmi leleten keresztül hibátlanul beillesztette a legkorábbi avar leletek közé!

⁵¹ Fettich N., Az avarkori műipar Magyarországon. (Arch. Hung. I.) Bp 1926, 15–16, I. t. 15.

⁵² Fettich N., Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez (Arch. Hung. XXXI.) Bp 1951, 46–55, XXX. t.

⁵³ J. Werner, Die Langobarden in Pannonien. München 1962, 102–104.

⁵⁴ G. Haseloff, Der germanische Tierstil, seine Anfänge und der Beitrag der Langobarden. In: La civiltà dei longobardi in Europa, Roma 1974, 375–386. *Uő* in: R. Pirling, Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep, Berlin 1974, 208–215.

⁵⁵ Bóna 1976, 60–66, 26. t., 49–57. t.

Fettich különös irányból jutott el Mezőbándhoz. Háta fordítva az avar bronzművesség kelet-ázsiai eredetéről írott könyvének⁵⁶ teljes egészében helyi elemekből kísérli meg levezetni a késő avar griffes-indás bronzöntő művészetet. A bronzból öntött csuklós vagy nem csuklós szíjvégek, az öntött vagy bronzlemez-ből kivágott téglalap alakú övdíszítmények viszik Mezőbándra, ahol a temető „csaknem tisztán képviseli a szóban forgó garnitúrák kultúráját”.⁵⁷ E „helyben virágzó kultúra”⁵⁸ szétsugárzását 3–4 (főleg dunántúli) avar leletben véli felismerni, hordozóit mindenütt gepidának tartja. „A mezőbándi kultúrát . . . gepidának fogadhatjuk el. Feltűnő vonása, hogy a fibula háttérbe szorul, amennyiben pedig mégis szerepel, akkor archaikus (sic!) formát mutat, ellenben virágzik az öv felszerelésének készítése.”⁵⁹ – E „kultúra” elkeveredik az avar területeken, ahol „mindenütt megtaláljuk”.⁶⁰ – Megtalálta tehát a gombot, amelyhez a ruhát lehetett varrni. Csakhogy Fettich jól tudta, hogy a griffes-indás művészet kialakulást nem lehet a VII. század végénél korábbra helyezni. Nem maradt más hátra: az erdélyi gepida kultúra életét kellett megnyújtania.

Időrendjében a VI–VII. század: „Az erdélyi gepida kultúra kifejlődésének ideje: Mezőbánd, Marosveresmart.” A teljes VII. század: „A gepida formák és ornamentika térhódítása . . . avar területeken”, amelynek végeredményeként a század végén: „megindul a griffes-indás bronzöntés”.⁶¹

Az elmúlt négy évtizedben – tudtommal – nem akadt kutató, aki a griffes-indás művészet gepida eredetét elfogadta volna. Ám ösztönösen, kellő kritika nélkül, vagy éppen tekintély tiszteletből, egyre többen elfogadták Fettich Mezőbándra alkalmazott „hosszú” kronológiáját. – Pedig ennek Mezőbándhoz nincs köze, hiszen egy eleven kész elmélethez igazította az erdélyi temetők időrendjét. S ami még különösebb – amit a legtöbben észre sem vesznek – *egyetlen szóval sem ír arról a Tisza-vidéki nagy gepida „kultúráról”, amelyre a hódító avarok közvetlenül rátelepedtek.*

Fettich élete végéig hadakozott elmélete mellett. 1964-ben csaknem szándékos megtevesztéssel vádolta azokat, akik Várpalotát és Jutast valamiféle langobard megszállás bizonyítékainak vélik – ezek szerinte avar kori gepida, ill. avar kori avar–langobard temetők.⁶² Utolsó könyvében (1965) külön fejezet szól „Über die Dimension und Bedeutung der gewerblichen Tätigkeiten der Gepiden”. 568 után a gepidák és (most első ízben) a rómaiak kezdenék el az avar, a kagáni

⁵⁶ N. Fettich, *Bronzeguss und Nomadenkunst*. Praga 1929.

⁵⁷ Marosi A.–Fettich N., *Dunapentelei avar sírleletek*. (Arch. Hung. XVIII.), Bp 1936, 66

⁵⁸ Uo. 67

⁵⁹ Uo. 69

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo. 97–98.

⁶² Fettich N., *VMMK* 2 (1964) 84 és 88.

műhelyben a griffes-indás bronzöntést. „Bizonyítéka” nem változott, legfeljebb szaporodott: a csuklós nagyszíjvégek feltétlen gepida eredetébe vetett hit.⁶³

Az avar-gepida teóriával Csallány Dezső röviden végzett. Kimutatta, hogy az alapul vett gepida övek egytől egyig női övdíszek (hozzátehetnénk: mégcsak nem is mindig övdíszek, hanem különböző csüngők fémdíszítményei), amelyekből az eurázsiai nomád férfi fegyveröveket nem lehet⁶⁴ – hozzátehetjük: de nem is szükséges – levezetni.

-- --

1941-ben egy kellőképpen meg nem alapozott állításokkal zsúfolt nagy dolgozatban Csallány Dezső feleleveníti a Suuk-Su-i vonalat, ezúttal azonban már nem népi hatásként, hanem időrendi bázisként. Banner eredményei után többé nem lehetett kétségbe vonni a Szentés környéki nagy temetők gepida népi meghatározását, legfeljebb szét lehetett őket választani. Időrendileg 1. 456–568 közötti, a gepidák politikai uralma alá eső temetőkre és 2. avar koriakra, amelyek azonban nem terjednek túl a VII. század elején. A dolgozatban ismertetett gyulai csatokat és a nagyhegyi 84. sír skandináv eredetű egyenlő karú fibuláját helyezi az első csoportba, míg a nagyhegyi 15. és 77. sírok sasos csatjait, a hódmezővásárhely–kishomoki 23. sír övcsatját s – különös módon – magát a nagyhegyi 84. sírt, összes többi leletével együtt, a második csoportba. Amely „már az avar időkre, körülbelül az 580–620-as évekre esik”.⁶⁵

Végső konklúzióját ismerve meglepő, milyen gyakran hivatkozik a bemutatott leletek mezőbándi párhuzamaira (Nagyhegy 84. késtok = Mezőbánd 21. és 106. sírok, nagyhegyi ovális csatok = Mezőbánd 8., 29., 39., 141. sírok, nagyhegyi szíjvégek és ornamentikájuk = Mezőbánd 11., 13., 29., 34., 59., 70., 157., 174. sírok – beleértve az ereklyetartó poncolt díszítését is, amely „egyidős a mezőbándi temető hasonló ornamentikájával”).⁶⁶ Még ennél is meglepőbb azonban, hogy a népileg *gepidának* tartott nagyhegyi, kishomoki és gyulai leletekkel szemben milyen élesen állást foglal Mezőbánd gepida meghatározása ellen: „A mezőbándi temetővel képviselt erdélyi keleti germán jellegű kultúrát a Tisza-vidéki gepida emlékanyagból levezetni nem lehet, tehát az *nem gepida* és nem erdélyi gepida kultúra, mint ahogy azt Fettich Nándor egyik munkájában állítja”⁶⁷ – írja alig leplezett éllel. Ami közös bennük, az szerinte az egyidejűség és az avar kori keresztény (?) hatás. Ami viszont elválasztja őket, abban Törököt követi: „A mezőbándi leletanyag eredete a marosszentannai nyugati gót sírmezőben gyökerezik,

⁶³ N. Fettich, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. (St. Arch. III.), Bp. 1965, 107–112.

⁶⁴ Csallány 1961, 353–354

⁶⁵ Csallány 1941, 142

⁶⁶ Uo. 143

⁶⁷ Uo. 143

de a Tisza-vidéki régiségek *semmiféle* erdélyi korai germán emlékanyaghoz sem fűzhetők.”⁶⁸

Hogy a kutatók mennyire emberek s hogy véleményük mennyire nem azonos az „objektív” igazsággal, arra Csallány Dezső két évvel későbbi tökéletes pálfordulása az egyik szép, sőt kitűnő példa. Nehezen elérhető, a nemzetközi kutatásban nem, vagy alig ismert, tanulmányról van szó, amely a Szegedi Városi Múzeum Kiadványai sorozat II. 3, 1943. füzeteként, ténylegesen 1944-ben jelent meg teljes magyar és német szöveggel.⁶⁹ Csallány Dezső gepidákkal foglalkozó munkái közül messze kiemelkedő, mai szemmel nézve is csaknem hibátlan, szigorúan kritikus írás.

A gepida régészeti kultúra meghatározásának alapja: Szentés-Berekhat tetetője és valamennyi régészeti lelete.

A történeti keret szigorúan ragaszkodik az írott forrásokhoz: 454–568.

A területi elterjedés alapja is a VI. század közepének történetére épül: Diculescra.⁷⁰ (Valójában Jordanes 113-ra a Marisia, Miliare, Gilpil, Crisia adatra,⁷¹ viszont nem tud Jordanes 33. és 74-ről, ahol a régi Dacia is szerepel a gepidák országaként.)⁷² Ami régészeti lelet ezen kívül esik, az csak feltételesen lehet gepida.

Török lelőhely-kataszterét revideálja, tudományos szakirodalmunkban korábban szokatlan keménységgel megkritizálja. Az avar kori „germán színezetű” leleteket figyelmen kívül hagyja, „mert ma még tisztázatlan kérdés, hogy ezek a gepida emlékegyanyag folytatásának tekintendők-e. Fibulák és ovális alakú csatkarikák előfordulása avarkori sírleletekben még nem bizonyíték a gepidákhoz való tartozandóság mellett.”⁷³ Térképen is szereplő 84 lelőhelyből ma is mindössze négyet fogadhatunk kritikával (ebből három Borsodban, Miskolc környékén)⁷⁴ az összes többi kétségkívül V–VI. századi gepida. Török 53 lelőhelyből 23-at ki-

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Csallány 1943, Anmerkungen zu den archäologischen Fundorten der Gepiden (454–568 n. Chr.), 32–37.

⁷⁰ Uo. 27

⁷¹ Jordanes, Get. 113 „quo tempore erant (i. e. Vandali) in eo loco manentes, ubi nunc Gepidas sedent, iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Grisia, qui omnes supra dictos excedet”. (Ablabius)

⁷² Jordanes, Get. 33: „in qua Scythia prima ab occidente gens residet Gepidarum, qui magnis opinatisque ambitur fluminibus, nam Tisia per aquilonem eius choromque discurrit, ab africo vero magnus ipse Danubius, ab eoo Flutausis secat, . . . intorsus illis Dacia est, ad coronae speciem arduis Alpinibus emunita” (Cassiodorus) Hasonlóképpen a Get. 74: „Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur. quae patria in conspectu Moesiae sita trans Danubium corona montium cinguntur, duos tantum habens accessus, unum per Boutas, alterum per Tapas. haec Gotia, quam Daciam appellavere maiores, quae nunc, ut diximus, Gepidia dicitur, tunc ab oriente Aroxolani, ab occasu Iazyges, a septentrione Sarmatae et Basternae, a meridiae amnis Danubii terminabant” (Cassiodorus) – Bármit is mondjanak a régészeti leletek, Gepidia itt leírt egykorú politikai határai egyértelműek és vitathatatlanok.

⁷³ Csallány 1943, 28

⁷⁴ Ezek: az avarkori Csökmő (uo. 8.), Edelény Borsodban (uo. 9. sz.), Miskolc (két lelőhely 48. és 49. sz.) –, az utóbbi három lelőhelyen V. századi arany fülbevalók kerültek elő, tehát etnikailag meghatározhatatlanok. Csallány 1943, 33–34.

hagyott, mivel sem területileg, sem korban nem gepidák, illetve „mert ezek részben avar kori leletek”.⁷⁵

Az 568 előtti gepida kori temetők közt szerepel ezúttal Hódmezővásárhely–Kishomok (26. szám), Kiszombor (40. szám) és Szentes–Nagyhegy is (60. szám). Erdély azonban, az egyetlen Kisselyket leszámítva, indokolás nélkül kimarad.

Talán érthető ezek után, hogy 1963. évi bírálatomban miért támaszkodtam Csallányra Csallány ellenében.⁷⁶ Az 1961-ben megjelent nagy gepida-monográfia az 1943. évi eredményeket kivétel nélkül megtagadja.⁷⁷ Szemléletében Törökhöz kanyarodik vissza, sőt túl is szárnyalja. Ami szempontunkból a legmeglepőbb: az egész Kárpát-medencét felölelő 248 „gepida” lelőhely közt kereken 40 lelőhellyel tekintélyes helyet foglal el Erdély, amelynek 1960 tájáig ismert V–VII. századi népvándorláskori leletei, Bánddal az élen, végre maradéktalanul bekerültek a gepida korpuszba.

Felelevenedik a Suuk-Su elmélet is ismét újabb köntösben. Korábban helyesen ismerte fel a krími összefüggéseket és helyes volt Nagyhegy VI. század végi–VII. század eleji keltezése is – írja. De gótok nélkül. Suuk-Su bizánci temető. Szentes–Nagyhegy rokon elemei is avar kori bizánci hatások.⁷⁸

A „Werner–Rybakov” típusú fibulák szláv meghatározását „túlhaladott” elképzelésnek véli, az összes ilyen fibulát avar kori gepidának tartja.⁷⁹

Az Alföldön Attilától Bajánig Szentes lesz a világ közepe. Az uralkodó népek, hunok, gepidák, avarok mindig a Körös–Maros közt laktak. Körbevéve a VI. században már régen nem számottevő szarmaták, a VII. században pedig a kuturgur–bolgárok ezreivel.⁸⁰

Kronológiai rendszere érthetetlen és megindokolatlan. Milyen meg gondolások alapján kezdődnek temetők vagy temetőrészek a 472., 480., 500., 520., 530., 534., 550., 568. években, éppúgy rejtély marad, mint az, miért szűnnek meg 500, 568, 580, 600, 679-ben. Régészetileg nem indokolja adat Csongrád–Kettőshalom 520–580, Szentes–Nagyhegy 568–600, Kishomok 500–679, Szőreg 500–600, Kiszombor 472–600, valamint a közöletlen Szanda 472–600 keltezését.⁸¹

Az erdélyi „alapteretők” keltezése sincs megindokolva, egy ponton mégis figyelemre méltó. Marosvásárhely 550–600, Marosveresmart 550–600, Mezőbánd 550–679 (Fettich-hatás!).⁸² – Vagyis Csallány szerint is mindhárom 567 előtt, még a gepida korszakban elkezdődött. Azzal viszont adós marad, hogyan lehet egykorú Bánddal Gombás, Várhely–Gradiştea, Vecel, Coşşoveni de Jos s a többi hasonló lelet.

⁷⁵ Csallány 1943, 31

⁷⁶ Bóna I., Arch. Ért. 90 (1963) 137–140

⁷⁷ Csallány 1961, 104–247 közti lelőhely leírásaiból mintegy 30–40.

⁷⁸ Csallány 1961, 328, 359

⁷⁹ Uo. 21, 268, 355–356

⁸⁰ Uo. 314–319 és térképek

⁸¹ Uo. 329–334

⁸² Uo. a Nr. 124, 129 és 130.

Valamivel korábban Kurt Horedt már kidolgozta a maga önálló erdélyi kronológiai rendszerét (1958).⁸³ Az 1. leletcsoporttal itt nem foglalkozunk. Mádik a

Fundgruppe Morești. VI. századi, annak is inkább az első feléből. Alapja az akkor 79 síros morești–malomfalvai temető. A vele egyező capuşu marei–nagykapusi, lekencei, csapói, ocnițai–mezőaknai sírok és temetőrészletek, valamint a morești, csapószentgyörgyi stb. telepek leletei alkotják a horizontot. Kétségtelenül „gepida-kori” gepida leletek. Egyedül a sasfejes-csatokkal kapcsolatban kísért nála is a kercsi datálás lehetősége, ezek lesznek Erdélyben is a csoport legkésőbbi leletei (Maroscsapó, Fundatura–Kisjenő) a VI. század végéről vagy a VI/VII. század fordulójáról.⁸⁴ Harmadik a

Fundgruppe Band–Veresmort. Egyértelműen a VII. századba kerül, mivel temetői „különböznek” Moreștitől. Bár óvatosságra int Bánd – egyetlen sír kivételével – teljes kirablása miatt, amely mint írja: hiányos inventárra vezethet, mégis a továbbiakban a különbségekre kerül a hangsúly.⁸⁵ Az egyik – mindmáig – legfontosabb: „Sprossenfibeln des germanischen Typus völlig fehlen”⁸⁶ (v. ö. Fetich 1936), néhány más „különbséggel” alább foglalkozunk. Már itt megfigyelhetjük, hogy az *egész* temető keltezésében előtérbe kerülnek azok a tárgyak, amelyeket Kovács még mint a temető legkésőbbi elemeit tartotta számon. Moreștivel és Veresmorttal szemben különbségként jelentkezik a Bándon gyakori edénymelléklet is. (NB. Kovács István a marosvásárhelyi temetőben még annak alapján különítette el többek között a Marosszentanna típusú A. sírcsoporttól a mezőbándi típusú B. sírcsoportot, hogy „a keramikus anyagnak . . . alárendelt szerep jut”).⁸⁷

Noha Veresmort tipológiailag – mint Horedt rámutat – Morești és Bánd között⁸⁸ helyezkedik el, keletkezésében mégis a különbségek és a temető (valójában csupán temető-szél) legkésőbbi tárgyai lesznek irányadók: „das Fehlen von Fibeln, sowie die Verwendung von tauschierten Beschlagteilen”.⁸⁹ Ezek révén válik Veresmort Bánddal egykorúvá, vagyis a VII. század első évtizedeibe kerül. És bár ennek Veresmorton a szerző szerint sincs semmi nyoma, mégis: „Die beiden Gräbfelder reichen bereits in die Zeit der awarischen Vorherrschaft hinein”.⁹⁰ Végül (a jogos) kételyek: „im Gegensatz zu Morești in Band und Veresmort keine Sprossenfibeln gefunden wurden, wobei es offenbleibt, ob diese in Band wie auch in Tîrgu Mureș geraubt oder nicht meht getragen wurden”⁹¹ – vagyis a kérdés a fibulák körül forog. Azok körül a fibulák körül, amelyeket az Alföld

⁸³ Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII.* Bukarest 1958, 51–55, 87–91. Valamint: Horedt 1958

⁸⁴ Horedt 1958, 97–100

⁸⁵ Uo. 100–104

⁸⁶ Uo. 101

⁸⁷ Kovács 1913, 295

⁸⁸ Horedt 1958, 102

⁸⁹ Horedt 1958, 101

⁹⁰ Uo. 102

⁹¹ Uo. 103

számos teljesen kirabolt gepida temetőjében vagy temetőrészében is hiába keressük. Jelentősebb temetők „Sprossenfibel” nélkül: Kétegyháza, Klárafalva, Békésszentandrás,⁹² Tiszafüred–Nagykenderpart,⁹³ Derecske⁹⁴ s főleg Hódmezővásárhely–Kishomok 105 teljesen kirabolt sírja.⁹⁵ Kiszomborban a 153 sírban 3 maradt meg, vagyis minden 50 sír után 1–1. Pannóniában a mintaszerűen feltárt és közzétett 37 síros vörsi langobard temetőben egyetlen „Sprossenfibel” sem maradt. Megmaradt azonban a 26. sírban az egyik fibuláról a temetkezés után levált két díszgomb és fibuláról lecsüngő szalagok ezüst díszei.⁹⁶ Ha ez nem lenne, a bolygatásból és a patinanyomokból amúgyis tudnánk, hogy legalább 6–8 sírből kiemelték a sírrablók a „Sprossenfibelpaar”-t.⁹⁷ A példák száma Ausztriából, Morvaországból és Csehországból szinte tetszés szerint szaporítható. A rosszul dokumentált kirablott temetőkkel való negatív érvelés tehát ma már idejétmúlt!

Két évvel Csallány korpuszának megjelenése előtt látott napvilágot az első nagy tanulmány, amely az erdélyi és Tisza-vidéki gepida leletek egyik kiemelkedő jelentőségű és szépségű csoportját együttesen tárgyalta (1959). Mircea Rusu a csapói és a kisjenői (Fundatura) sasfejes övcsatok publikációja során a típus irodalom alapján elérhető 42 „pontusi” változatát elemzi a Kubántól a Tiszáig.⁹⁸ Tipológiai felosztásában a Pontus-vidéken talált változatoktól (I. és II.) megkülönbözteti az erdélyi-szerémségi III/a és a Tisza-menti III/b változatot.⁹⁹ Vagyis tipológiailag elsőnek s világosan elhatárolja egymástól a pontusi-krími, másrésztől a Kárpát-medencei példányokat, – ami már önmagában is sokat mondó különbség. A Kárpát-medenceiek keltezését is helyesbíti, feltétlenül VI. századnak tartva őket.¹⁰⁰ Az egész elemzés megbillen azonban, amikor az éppen sikeresen ki-elemzett jelentős formái, technikai és ornamentális különbségek *ellenére* a III. Kárpát-medencei változatot is boszporuszi műhelyek termékének véli.¹⁰¹ Mégpedig J. Werner¹⁰² és Kovrig Ilona¹⁰³ ekkor már kifejtett véleményével szemben,¹⁰⁴ akik az eredeti darabokat tanulmányozva, arra a következtetésre jutottak, hogy a szentesi, szolnoki és kosseweni sasos csatok Tisza-vidéki gepida műhely alkotásai. Magam is jónéhány krími¹⁰⁵ és valamennyi (meglevő) magyarországi sasos csatot tar-

⁹² Csallány 1961, 106 (Nr. 22–24), 115–119 (Nr. 43–44), 168–169 (Nr. 90).

⁹³ Fodor I. ásatása (1975) és Bóna I. ásatása (1976) a MNM-ban

⁹⁴ Mesterházy K., DMÉ 1965, 28–30, 9–10. kép

⁹⁵ Ásatás Bóna I. és Nagy M. (1967–1970). A Tornyai János Múzeumban, Hódmezővásárhely

⁹⁶ Sági 1964, 381–382, 401, 33. t. 7, 10–11.

⁹⁷ Uo. a 9, 13, 16, 18, 20, 28, 30 és 31. képek (sírrajzok)

⁹⁸ M. Rusu, Pontische Gürtelschnallen mit Adlerkopf (VI–VII. Jh. u. Z.). Dacia III, 1959, 458–507

⁹⁹ Uo. 510

¹⁰⁰ Uo. 511–513

¹⁰¹ Uo. 515

¹⁰² J. Werner, Reinecke-Festschrift, Mainz 1950, 167

¹⁰³ I. Kovrig, Archäologische Funde in Ungarn, Bp 1957, 308

¹⁰⁴ M. Rusu i. m. 63. j.

¹⁰⁵ A British Museumban az Evans-gyűjtemény példányait (1969) és a mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseum példányait (1971)

tottam kézben, jól tudom, hogy csak fényképen és rajzban hasonlítanak egymásra. Közös műhelyükről nem lehet szó, legfeljebb közös eredetükről. Ami viszont egészen más probléma.

Rusu nagy érdeme még, hogy elsőnek ismerte fel a feldúlt sírokból származó töredékek alapján a sasos-csatok általánosabb Tisza-vidéki elterjedését (Nagyhegy 64, Berekhát 202).¹⁰⁶ Azóta az agyonkopott, toldozott-foldozott, éviüzedeken át használt hódmezővásárhely-kishomoki (77. sír)¹⁰⁷ példánnyal a Nagyhegy–Szanda típus száma (beleértve Kossewent is) már hatra emelkedett. Ezzel egyszer s mindenkorra elvesztették alapjukat azok a spekulációk, amelyek annak idején még az *unikális* szentes-nagyhegyi csatokra épültek. E hat csat technikai részletei aprólékosan megegyeznek a Tisza-vidéki egyéb gepida csatok és fibulák elemeivel,¹⁰⁸ tehát okvetlenül 567 előtti helyi készítmények.

Amit Rusu a sasos csatok (szintén elsősorban Suuk-Su-ra alapozott) krími eredetére épít, az – anélkül, hogy ismerné Csallány Dezsőnek egy avar ezüst öv-készlet publikációja során, tehát idegen köntösben kifejtett – munkáját, nagyon emlékeztet Csallány 1933/34. évi elképzeléseire. Azzal a különbséggel, hogy a krími gótok elvi okokból kimaradnak belőle. Rusu sem tartja kizártnak, hogy keleti (avar, kuturgur és uturgur) népelemek viselték eredetileg e csatokat s hozták magukkal a Tisza-vidékre.¹⁰⁹ Jobban hajlik azonban másik elgondolása felé, hogy ti. „divatcikkkel” állunk szemben, amelyet a legkülönbözőbb népek viselhettek.¹¹⁰ Az erdélyi példányok (Csapó és Fundatura) keltezése megfelel annak az időnek, amikor a kuturgurok a gepidák szövetségeseiként benyomultak (549–550)¹¹¹ – korántsem biztos tehát, hogy a gepidákhoz köthetők. A biztos korabeli gepida lelet számára is Şeica Mica-Kisselyk.¹¹²

A Tisza-vidéki csatokkal kapcsolatban is nyitva hagyja a kereskedelmi áru vagy az 568 utáni avar-kutrigur behatolás lehetőségét.¹¹³ Csak hogy ha ez így lenne, a Tisza-vidéken alig lennének 567 előtt gepida temetők, csak 568 utáni avar-kutrigur-gepidák!

1960-ban az erdélyi Bakó Géza K. Horedt időrendi és elméleti alapjairól elindulva elemzi Bándot.¹¹⁴ Maximális különállását bizonyítandó szinte pontról-pontra idézi Csallány 1941. évi eredményeit, egészen addig a megállapításáig, hogy a Tisza-vidéktől „idegen”¹¹⁵ a bándi kultúra. Új fogalom azonban Bakónál, legalábbis Bánddal kapcsolatban „keveréknép”¹¹⁶ elnevezés.

¹⁰⁶ *M. Rusu* i. m. 492, 5. j. – Csallány 1961 alapján még többet sejtethetünk.

¹⁰⁷ *Bóna* 1976, 119, 14. t.

¹⁰⁸ *Csallány* 1961. 14. t. 6, 24. t. 17, 83. t. 8. 108. t. 1–2, 179. t. 2, 196. t. 7, 9, 207. t. 9, 208. t. 2,4, 215. t. 11.

¹⁰⁹ *M. Rusu* i. m. 519

¹¹⁰ *Uo.* 519, 522

¹¹¹ *Uo.* 520

¹¹² *Uo.* és 94. j.

¹¹³ *Uo.* 520

¹¹⁴ *Bakó* 1960, 22–31

¹¹⁵ *Uo.* 22

¹¹⁶ *Uo.* 23

Bonyolult, valóságos „rácsrendszert” eredményező térkép-elemző módszerrel¹¹⁷ (amelyben László Gyula¹¹⁸ és Bóna I.¹¹⁹ egymással aligha összeegyeztethető „módszerét” követi) szárnyakat, csoportokat, nagycsaládokat, nemzedékeket vél kimutatni.

A szerinte csak 600-ban keletkező temető területén a lovassírok megjelenését – szintén Horedt nyomán – 630 utánra helyezi, ám – Csallány Dezső elméleteit követve – kuturguroknak véli őket.¹²⁰ Övvereteik „a 679 után megjelenő lemezis övveretekkel vannak kapcsolatban”,¹²¹ – tűnik elő Fettich elmélete is.

Egykorú közvetlen keleti eredetűnek véli a háromélű nyílhegyeket, a sisakot és a kifli alakú fülbevalókat. Bakó azt állítja, hogy Bándnak nincs sok köze az erdélyi (malomfalvi) gepida kultúrához sem, mivel „a bándi kultúra” hunkori pontusi „keveréknép” és egy másik lovas „népraj” (– gondolom ezek a kuturgurok –) összeolvadásából keletkezett. Élete (Marosvásárhellyel és Nagykapussal együtt) 679-ig tartana, ekkor dűlják fel és szüntetik meg keletről érkező újabb „néprajok”.¹²² Úgy tűnik, itt valamennyi elszett elmélet közös nevezőre jutott.

Noşlac előzetes jelentésében Mircea Rusunál is rokon gondolatokat olvashatunk. Arról, hogy „egyesek” Bándot és Veresmartot germánnak „deklarálták”, gepida eredetűnek vélték.¹²³ Holott – szerinte – Bándon, Veresmarton és Noşlacon (Nagylak) csak a fémtárgyak egy része mutat kapcsolatot a langobard és gepida temetőkkel, valamint az összesen 4 db pecsételt díszű edény.¹²⁴ A bándi sisak szerinte is pontusi, Noşlac és Veresmart kardjai római-bizánciak, a csatok késői és távoli (Italia, Hispania) kereskedelmi áruk – talán frank közvetítéssel. Ugyanilyen úton került ide a néhány állatstílussal díszített germán tárgy és a tausírozott övdíszek.¹²⁵ 1975-ben e germán hatásokat (langobard vagy frank?) Bándon, Veresmarton és Noşlacon már kevésbé jelentősnek látja a „helyi lakosság” életében. Vagyis, legalábbis Nagylak–Noşlac lakosai, keresztény sóbányászok lettek volna, főleg a helyi lakosság köréből.¹²⁶

A só körül mozog az a kronológiailag egy évszázad régészeti kutatásaival és módszertanával szakító, történelmileg megalapozatlan elmélet is, amellyel a környei avar temető publikációjában Salamon és Erdélyi hozzájárultak a helyzet bonyolításához. 547–582 között – ismeretlen okokból – a Kárpát-medence széles térségein állomásoztatott bizánci zsoldoscsapatokhoz (akik közt nagyon sok

¹¹⁷ Uo. 24 és 2. kép

¹¹⁸ Gy. László, *Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars.* (Arch. Hung. XXXIV.), Bp 1954, 21 skk.

¹¹⁹ Bóna I., Arch. Ért. 84 (1957) 165 skk

¹²⁰ Bakó 1960, 28

¹²¹ Uo.

¹²² Uo. 29–30

¹²³ Rusu 1962, 288, – „certain scholars who studied the cemetaries of Bandul de Cimpie and Veresmort have already declared themselves in favour of a Gepid origin”

¹²⁴ Uo. 289.

¹²⁵ Uo. 290.

¹²⁶ Rusu 1975, 137., Rusu 1962, 290–292.

„nyugati” germán is volt) kötik Mezőbánd és Veresmart – tágabb értelemben a „Maros-völgy”-temetőit is.¹²⁷

K. Horedt a Környe-könyvre alapozott kritikai tanulmányában, s aligha véletlenül éppen abban, időrendileg a klasszikus álláspont felé közeledik. Veresmartot és a hozzá hasonló *kis* temetőket (valójában inkább *feltáratlan* temetőkről van szó) egykorúnak tartja a Tisza-vidéki gepida temetőkkel. Csak a nagy temetők lennének 567 utáni avar telepítések, pl. Bánd és Nagylak-Noșlac. Ezek Környével egykorúak.¹²⁸

A Reallexikon „Band” címszavában már 567 és a VII. század első évtizedei közé keltezi a temetőt. Gepida meghatározása helyett azonban „eine Mischbevölkerung” szerepel.¹²⁹

1975-ben megjelent munkájából következően „rövid kronológiája” csak átmenetinek tűnik. A meroving kori temetők kezdetét ugyan az avar hatalom telepítésével magyarázza, használatukat Erdélyben azonban „until the middle or at the latest, until the third quarter of the 7th century”¹³⁰ terjeszti ki.

* * *

A történelmi, településtörténeti kérdések régészeti megközelítésében a régészeti kutatások intenzitása sem mellékes.

Magyarországon a Tisza-vidék gepida temetőiben 1903–1956 között mintegy 1150 hiteles sírt tártak fel, ebből 1961-ig kb. 900 sírt közzétettek. Erdélyben 1906–1956 között mintegy 300 sír feltárása került sor,¹³¹ amelyet 1974-ig többé-kevésbé teljesen közzétettek. Minőségében, megfigyelések dolgában, általában felülmúlják az egykorú magyarországi ásásokat. Az egyébként sem kiegyensúlyozott arányok az utóbbi időben további eltolódást mutatnak. A Tisza-vidéken 5–8 temető kereken 400 sírja, mégpedig immáron jobban vagy igen jól ásott és dokumentált sírja áll közlés előtt (Szolnok–Szanda, HMV–Kishomok, Tiszafüred, Biharkeresztes, Derecske stb.) míg Erdélyből (Malomfalva–Moreștin kívül) csak csak 3–6 síros temetőrészletek¹³² előkerüléséről értesülünk. A háttérben ugyan

¹²⁷ A. Salamon–I. Erdélyi, Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe (St. Arch. V.) Bp, 1971, 68–70.

¹²⁸ K. Horedt, Die Deutung des Gräberfeldes von Környe. JbRGZM 18 (1971) 205–207. – Veresmartot kifejezetten egykorúnak tartja a Tisza-vidéki gepida temetőkkel.

¹²⁹ K. Horedt, Band in: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde II/1. 28. – a továbbiakban: Horedt, Band

¹³⁰ Horedt 1975, 112

¹³¹ Ebből azonban Mezőbánd, Marosvásárhely és Marosveresmart századeleji ásátás. Összesen 206 sír.

¹³² D. Popescu–K. Horedt SCIV 3 (1952) 311 –, Nagykapus–Capușu Mare–Kenderáj, D. Popescu–K. Horedt, SCIV 4 (1954) 199 –, Maroscsapó–Cipău, Horedt, 1958, 75 –, Kolozsvár–Szamosfalva, Cluj–Someșeni, St. Ferenczi, Omagiu lui C. Daicoviciu. Bukarest 1960, 193 –, Kolozsvár–Kardosfalva, Cluj–Cordoș, G. Arghel–M. Blajan, Apulum 12, 1964, 319 –, Szentmiklós–Sînmiclăuș, N. Vlăsa, MCA IX, 1970. 529 –, Kolozsvár–Cluj, St. Danila, MCA IX, 1970, 435 –, Mezőakna–Ocnița, M. Comșa–D. Ignat, Dacia XV, 1971, 349 –, Medgyes–Mediaș, I. Hica, SCIV 25 1974, 517 – Mezőceked–Valca Lărga. –

meghúzódik Baráthely-Bratei 3. temetőjének 298 sírja,¹³³ ez azonban – úgy tűnik – a román kutatók egy része számára éppoly rejtélyes, mint a mi számunkra. Korban egyébként is (Nagyalak-Noşlac-kal együtt) inkább az avar időkhöz tartozik, amelyben korábbi 20 000 sírunkat csak az elmúlt két évtizedben vagy 6000-el növeltük.

Alaposan elmaradtunk viszont – Moreştihez¹³⁴ és Csapóhoz¹³⁵ képest – a telepkutatásban s ezt az előnyt egyhamar be sem tudjuk hozni. Battonya,¹³⁶ Tiszafüred¹³⁷ házai, Derecske és Szarvas környékének telepkutatásai egyelőre csak a biztató kezdet.

Mindezzel már csak azért is tisztában kell lenni, hogy bizonyos óvatosságra intünk. „Az egész Tisza-vidéket” ma már nem szabad Csallány 1961. évi monográfiája nyomán jellemezni.¹³⁸ Másrészt az erdélyi gepida temetők kutatása csak részben látszik e „kisebb” Gepidia tényleges jelentőségének.

Jelentős eredmények születtek a Felső-Tiszavidék korai, IV–V. századi gepida kutatásában. Hiteles szép temetők Ártándon kerültek elő.¹³⁹ Ezek területileg és korban Valea lui Mihai-Érmihályfalvához csatlakoznak,¹⁴⁰ újabb Szamos és Ér menti kutatásokról azonban nincs híradásunk.

Hampel óta tudjuk s ma különös módon egyre világosabb lesz, hogy a Tisza-vidéki és erdélyi „gepida” kultúra tulajdonképpen az Atlanti-óceántól Erdély pereméig terjedő nagy „meroving” kultúra legkeletibb csoportja. Kapcsolatai a Merovingok országaival a Duna mentében, Itáliával a Dráva–Száva völgyében zajlottak le. Vagyis mindkét esetben Pannónián keresztül. És éppen itt sikerült 1957–1974 között olyan minőségi fordulatot előidézni, amelyhez képest Beninger 1940.,¹⁴¹ Bóna 1956.¹⁴² és Werner 1961.¹⁴³ évi összefoglalásai ma már csupán előtanulmányoknak tekinthetők. Még kevésbé lehet és szabad tehát ezeket a munkákat a „Pannóniai langobard kultúra” bibliájaként idézni vagy éppen aposztrofálni.¹⁴⁴

A Székudvaron (Socodor) feltárt 4 sír az alföldi gepida tömbhöz tartozik. *D. Popescu*, MCA II, 1956, 78–80, 36–38. kép.

¹³³ *I. Nestor-E. Zaharia*, MCA X, 1973, 191–201.

¹³⁴ *K. Horedt*, Dacia XVIII, 1974, 177–188

¹³⁵ *K. Horedt*, SCIV 6, 1955, 661 –, III. t. Teljes ásatási alaprajz: *D. Protase*, Acta Musei Napocensis 3, 1966, 405–407, 7. kép. (11 házzal).

¹³⁶ *Szabó, J. J.* Arch. Ért. 102 (1975), 291, 103 (1976) 287–288. *Uő* in: Újabb ásatások Békés megyében (B. csaba 1977) 19., 10. kép. 6 cölöplyukas „malomfalvi típusú” ház alaprajza, és 12. kép, a házból előkerült jellegzetes V–VI. századi gepida fésűk.

¹³⁷ *Bóna* 1976, 29, 2. kép 4. Közöletlen anyaga a szolnoki Damjanich János Múzeumban.

¹³⁸ Vö. alább a 156–163 j.-ben idézett munkákat.

¹³⁹ *Mesterházy K.*, DMÉ 1965, 61–67

¹⁴⁰ *Andrássy E.*, Közl. IV, 1944, 91–96.

¹⁴¹ *E. Beninger*, Die Langobarden an der March und Donau. In: Vorgeschichte d. deutschen Stämme II. (Leipzig 1940) 827–864.

¹⁴² *I. Bóna*, Die Langobarden in Ungarn (= Bóna 1956)

¹⁴³ *J. Werner*, Die Langobarden in Pannonien, München 1961

¹⁴⁴ Mint a 138. j.

17 lelőhelyen nagy és kis temetők sorozatát sikerült teljesen feltárni (Szentendre 90, Hegykő 81, Bezenye [a teljes] 77, Tamási 53, Kajdacs 43, Vörs 37, Rácalmás 20 sírral) összesen mintegy 400 jól megfigyelt és dokumentált temetkezést. Két új temetőt (Vörs és Mohács)¹⁴⁵ már publikáltak, a többről vagy 10 bőségesen illusztrált előzetes jelentés¹⁴⁶ nyújt keresztmetszetet. Az osztrákok közölték régi és új ásatásaikat: Nikitsch¹⁴⁷, Poysdorf¹⁴⁸ Rohrendorf, Erpersdorf,¹⁴⁹ Mannersdorf,¹⁵⁰ Steinbrunn¹⁵¹ temetőit s új nagy temetőket tártak fel Hauskirchenben és Oberbierbaumban (az utóbbi 90 síros).¹⁵² A morvák is közzétették régi langobard ásatásaikat¹⁵³ s újakkal gyarapították őket.¹⁵⁴ Ma: a langobard síranyag tízszereése az 1956–1961. évinek, megfigyelések (rítus, viselet) és összefüggések tekintetében pedig szinte csak az új anyagra lehet támaszkodni.¹⁵⁵

A hazai eredményeket az 1974–1976 között négy nyelven (magyar, angol, német, francia) megjelent tudománypopularizáló kismonográfiában (Gepidák és langobardok a Kárpát-medencében) már megkíséreltem röviden összefoglalni.

Fontosabbak azonban az ásatásokból, kutatásokból levonható általános tapasztalatok:

1. Nemhogy két egyforma temető, de két egyforma sír sincs. Pontos dokumentáció nélkül – s az eddig közzétett összes erdélyi és magyarországi gepida temetők ezek közé tartoznak! – különbségekről-hasonlóságokról nehéz nyilatkozni.

2. Ahogyan nincs két egyforma sír, úgy nincs két egyforma síregyüttes, sőt tovább megyek, lelet sem. Még az azonos öntőmintából származó fibulapárok méretei és részletei is különböznek. „Hajzálpontos” egyezésekre, ezért sem Morești,

¹⁴⁵ K. Sági, Das langobardische Gräberfeld von Vörs (= Sági 1964). A. Kiss–J. Nemeskéri, Das langobardische Gräberfeld von Mohács. JPMÉ 1964, 95–127.

¹⁴⁶ I. Bóna, Langobardisches Grabfeld in Rácalmás. Alba Regia 1 (1960) 167–170. Uő, Das germanische Gräberfeld aus den 6. Jh. in Hegykő. Soproni Szemle 14 (1960) 233–241, 15 (1961) 131–140, 17 (1963) 45–74. Uő, Neue Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Langobarden in Pannonien. Aus Ur- und Frühgeschichte. II. Berlin 1964, 104–109. Uő, Fejér megye története 5. A népvándorlás kora Fejér megyében, Székesfehérvár 1971. Uő, Langobarden in Ungarn. Arch. Vest. 21–23, 1970–1971, 45–74. Uő, I longobardi e la Pannonia. La civiltà dei longobardi in Europa. Roma 1974, 241–225. Uő, Neue Langobardenfunde in Ungarn. (Novi Sad s. a.)

¹⁴⁷ E. Beninger–H. Mitscha–Märheim, Das langobardische Gräberfeld von Nikitsch. WAB 43. Eisenstadt 1970.

¹⁴⁸ E. Beninger–H. Mitscha–Märheim, Der Langobardenfriedhof von Poysdorf, Arch. Aust. 40 (1966) 167–187.

¹⁴⁹ F. Hampl, Die langobardischen Gräberfelder von Rohrendorf und Erpersdorf. Arch. Aust. 37 (1965) 40–78.

¹⁵⁰ H. Mitscha–Märheim, Völkerwanderungszeitliche Gräber aus Mannersdorf am Leithagebirge. Arch. Aust. 22 (1957) 45–53.

¹⁵¹ Uő, Das langobardische Gräberfeld von Steinbrunn. Festschrift f. Alfons A. Barb. Eisenstadt 1966, 102–114.

¹⁵² H. Adler, MAG 100 (1970) 138–147.

¹⁵³ J. Tejral, Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren. (Studia Arch. IV. 2.) Praga 1976.

¹⁵⁴ J. Tejral Pam. Arch. 64 (1973) 301–339. Uő összefoglalóan: Zum langobardischen Nachlass in archäologischen Quellen aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Slov. Arch. 23 (1975) 379–446.

¹⁵⁵ Bóna 1976.

sem Bánd, sem más temetők esetében nem lehet számítani. A vagy 600 magyarországi gepida és langobard edényből csak 2–2 példányról állítható (mind a kettő egy-egy sírból származik), hogy ugyanazon mester sorozatárúja. A mintegy 100 gepida és langobard pecsételt edény mintáit megvizsgálva eddig nem sikerült azonos pecsételővel díszített edénypárt találni. És így tovább.

3. A gepida és langobard korszak temetői közt mutatkozó különbségek csak ritkán utalnak eltérő etnikai vagy kronológiai alapokra. Zömmel gazdasági (állattartók, földművelők, erdőlakó vadászok és legeltetők) és társadalmi alapokra vezethetők vissza. Más egy *szabad*, esetleg vérrokonokból álló köznépi temető s ismét más a nemesek, családtagjaik, kíséretük körül temetkező félszabadokból-szolgákból álló közösség temetője. A határok közelében előfordulnak kifejezetten katonai jellegű települések, a településterület belsejében az ilyenek ritkák. A legpregnansabb különbségek (fegyveresek+ékszeres nők, másrészt mindezek hiánya vagy alárendelt szerepe, esetleg gyenge minősége, mint olcsó bronz ékszerek és üveggyöngyök) az adott korszakon belül ezekre a társadalmi különbségekre vezethetők vissza.

4. A temetőket csak a sírablások aránya és módszere maximális figyelembevételével lehet értékelni –, ami dokumentáció nélkül legtöbbször lehetetlen. Nem az a gazdag temető, amelyben a soha el nem rabolt olcsó edények, a sírban gyorsan tönkremenő vasak és esetleg bronz vagy rossz ezüst fibulák megmaradnak (p. Szentés-Kökényzug), hanem az, amelyből az arany és ezüst ékszereket mind vagy csaknem mind kirabolták. Ilyen a teljesen feltárt 105 síros kihomoki temető, amelyben a módszeres sírablás nyomán egyetlen „Sprossenfibel” sem maradt meg (csak a ráutaló csüngődíszek!) s ilyen a tiszafüredi temető, ahol a rozsdás pajzsdudorok és kardok éppúgy megmaradtak, mint Kishomokon, de a fibulákra csak patinanyomok utalnak. Ilyen a legtöbb érintetlen langobard sír is, amelyben gyakran találtunk akár 4 darab fibulát is, de aranyat soha! Azok a szomszédos, mélyebb, nagyobb sírokban voltak. S ilyen Mezőbánd és Marosvásárhely is, amint azt már ásatójuk és közvétezőjük nyomatékosan hangsúlyozta.

A korszak anyagi művelődését nem az köti tehát össze, ami nincs, ami hiányzik, hanem az, ami ténylegesen megmaradt!

II.

Az 1966. évi prágai VII. Nemzetközi Ős- és Koratörténeti Kongresszuson tűnik fel először egy elmélet,¹⁵⁶ amelynek bizonyításában megalkotója következe-

¹⁵⁶ K. Horedt, Die Siedlung des 6. Jhs u. Z. aus Morești, Zentralrumanien. Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague 21–27. aout 1966. 2. Praga 1971, 1044–1047. – Amennyiben az irodalmat jól áttekintettem. Az első összefoglaló beszámolóban (K. Horedt, Die Befestigte Ansiedlung von Morești und ihre frühgeschichtliche Bedeutung. Dacia I, 1957, 297–308) mindenesetre még nincs nyoma.

tesen az újabb magyar régészeti kutatások eredményeire hivatkozik. Korántsem közömbös tehát számunkra.

Az elmélet a morești telepen talált *bronz stilus-tűk*, valamint az egyszerű, ívelt hátú ún. aláhajtott lábú fibulák családjába tartozó *vasfibulák* értelmezésével foglalkozik.

Előljáróban annyit, aligha valami nagyszámú, fölöttébb jellemző leletcsoportról van itt szó. Az egyik közleményből megtudjuk, hogy stilus-tűt a 37 házból álló település négy „lakó”-gödrében találtak (13, 19, 28, 36) míg vasfibulát háromban (17, 20, 28).¹⁵⁷ Mindenesetre a két – fényképekkel is illusztrált – közleményben kétszer is *ugyanazt* a 3 stilus-tűt és *ugyanazt* a 4 vasfibulát láthatjuk.¹⁵⁸ Egy korai előzetes közleményben egy díszítetlen negyedik bronz stilus-tűt is közzétettek.¹⁵⁹ Az ásató „in auffallender Anzahl”, illetve „kamen wiederholt Stilusnadeln und Eisenfibeln, die demnach häufiger getragen wurden” jellemzése egyelőre tehát nem teljesen világosak. Annál egyértelműbb a következtetés, amit levon belőlük:

„Im Corpus der Gepidenfunde erscheinen im ganzen Theissgebiet *nirgends* Stilusnadeln und eiserne Bügelfibeln, was beweist, dass sie in Siebenbürgen nicht den Germanen, sondern nur den Nachkommen der provinzialrömischen Bevölkerung zugewiesen werden können, umso mehr als für die Gegend um den Plattensee Stilusnadeln bereits in der gleichen Weise gedeutet wurden.”¹⁶⁰

1969-ben a probléma klasszikus összefoglalásában, amelyet 1974-ben a morești temetőt publikáló Dorin Popescu szintén szó szerint idéz,¹⁶¹ a következőket olvashatjuk:

„In dem gesamten Fundamaterial der gepidischen Grabinventare in der Theissebene fehlen diese beiden Fundkategorien (vgl. D. Csallány 1961) und müssen demnach einem anderen Bevölkerungsteil zugewiesen werden. Den Gegebenheiten entsprechend kann es sich dabei nur um einheimische Romanen handeln, für die z. B. in Pannonien gerade auch Stilusnadeln als kennzeichnend angesehen werden (I. Kovrig 1958, S. 71, I. Bóna 1962, S. 63).”¹⁶²

Az 1970-es évek első felében a vasfibulákra egy ideig nem hivatkozik. Viszont a morești temető értékelésében, 1974-ben, D. Popescu éppen az imént idézett szakaszt veszi át. A morești gepida temető 17. női sírjában talált *vasfibulapárt* Popescu ugyan saját maga 2. századi rómainak tartja, amely azonban – Horedt

¹⁵⁷ K. Horedt, Dacia XVIII, 1974, 183

¹⁵⁸ K. Horedt, Die Siedlung i. m. XLIV. t. 1–3 illetve 4–7, Horedt 1969, 1 t. b–d illetve e–h

¹⁵⁹ K. Horedt, MCA V, 1959, 85, 3. kép 2. – amelyről azonban töredékessége és díszítetlen simasága miatt nehéz azt állítani, hogy „forma de stilus”

¹⁶⁰ K. Horedt, Die Siedlung i. m. 1047.

¹⁶¹ Popescu 1974, 211.

¹⁶² Horedt 1969, 134.

véleményére utalva – mégiscsak a VI. századi germánok közt élő római elemre utalna.¹⁶³

A vasfibulák kérdésével gyorsan végezhetünk. Mindenekelőtt kétlem, hogy ezek a silány kis vas kapcsolók a római etnikum és civilizáció valamiféle „par excellence” kifejezői lennének, Pannonia, Noricum és Raetia több ezer III.–V. századi későrómai sírjából egyetlen példányt sem ismerek. Sokat találunk viszont a Tisza-vidék III.–IV. századi „barbár” szarmata temetőiben, mindennapos a Tisza-vidéki germánok IV.–V. századi ún. „hunkori” temetőiben is.¹⁶⁴ Szervesen ebből nő ki az V.–VI. századi gepida kultúra, tehát a vasfibulák használata folyamatos.

Csallány könyvének 266. lapján hiányosan ugyan, de felsorolja a vasfibulákat.¹⁶⁵ A sírleírásokban is rendszeresen szerepelnek. Tény, hogy a gyakran rossz minőségű táblaképeken nehezen ismerhetők fel, különösen a töredékek. Biztonság kedvéért nézzük a hiteles adatokat:

Magyarcsanád–Bökény. A temető anyaga a háború alatt elpusztult, leletei ezért nem szerepelnek Csallány könyvében.¹⁶⁶ Hozzáférhető azonban az eredeti publikáció.

I. sír. „A jobb vállon, egészen a nyakcsigolyánál, erősen elrozsdásodott vasfibula a hozzátartozó tüvel együtt (15. kép 2).”¹⁶⁷ „A mellcsont legalsó szélén három darabra tört, erősen rozsdásodott vasfibula, tú nélkül (15. kép 3).”¹⁶⁸

Szentes–Kökényzug 59. sír. „bei den Schultern lag ein einfaches Fibelpaar aus Eisen mit umgeschlagenem Fuss.”¹⁶⁹

Hódmezővásárhely–Gorzsa 93. sír. „Im linken Beckenteil befand sich ein Eisenfibelpaar.”¹⁷⁰

Szentes–Berekhát 221. sír. „Verrostetes Bruchstück einer Bügelfibel mit Spiralkonstruktion aus Eisen und Bronze.”¹⁷¹

Szentes–Berekhát 225. sír. „Eine kleine Bronzefibel mit umgeschlagenem Fuss und Bronzenadel.” – Téves leírás vagy fordítás. A 266. lapon Eisen-

¹⁶³ Popescu 1974, 200–201.

¹⁶⁴ Csak néhány példát. *Párducz M.*, A szarmatakor emlékei Magyarországon III. (Arch. Hung. XXX.) Bp. 1950, I. t. 1, 6, 13, III. t. 1., VII. t. 2–3, XLVIII. t. 8, 19, 20, LIX. t. 9, LX. t. 2, LXIII. t. 10, XCVII. t. 9, CIV. t. 1. *Uő* összefoglalóan: Adatok az aláhajlítottlábú fibula szarmata típusához. SZVMK II. 3. (Szeged 1942) 31–35, XII. t. 1, XIII. t. 8, 12, 15, XIV. t. 14–15. *Uő*, Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. Acta Arch. Hung. 11 (1959) 373–378, 5. kép 81, IV. t. 10, VIII. t. 12, X. t. 12, XIV. t. 2. *Uő*, Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. (St. Arch. I.) Bp. 1963, I. t. 16, II. t. 4, VII. t. 21 és 22.

¹⁶⁵ Csallány 1961, „o. Sonstige Fibeln. Aus Eisen” – ahol 8 lelőhelyet említ.

¹⁶⁶ Leírása viszont igen, „Csanád–Bökény” néven. Csallány 1961, 141–143.

¹⁶⁷ Banner J., *Dolg.* 2 (1926) 99.

¹⁶⁸ Uo. 100. – Ezekén kívül a némileg zavaros jelzésű ún. c. sírban: „A mellcsonton keresztül egy háromrészre tört vasfibula töredék darabjai feküdtek” Uo. 97. (= Csallány 1. sír, amely azonban nem azonos Banner 1. sírjával)

¹⁶⁹ Csallány 1961, 34, 14. t. 9–10.

¹⁷⁰ Uo. 130, 228. t. 14.

¹⁷¹ Uo. 91, 50. t. 11.

fibelként szerepel, ami a táblán és a valóságos leleten is látható, de kiderül abból a megjegyzésből is, hogy „Masse sind wegen des Rosthaufens nicht feststellbar.”¹⁷²

Kiszombor 88. sír. „Im Becken waren Bruchstücke einer eiserner Fibel.”¹⁷³

Kiszombor 149. sír. A leírás tévesen Eisenschnalle-t említ, de jól látható, hogy vasfibuláról van szó.¹⁷⁴

Kiszombor 155. sír. „Am Hals lag eine eiserne Fibel mit umgeschlagenem Ende.”¹⁷⁵

Csongrád–Félegyházi út. Sírleletben: „Eine in Stücke gebrochene eiserne Fibel mit umgeschlagenem Fuss.”¹⁷⁶

Kormandin–Jakovo 11. sír. A mellkas alsó részén kétoldalt: „Fibules en fer à pied recourbé, très corrodées (2 pièces).”¹⁷⁷

Szolnok–Szanda 131. sír. Vasfibula.¹⁷⁸

Békésszentandrás–Sirató 5. sír. A mellkas alsó részén kétoldalt *aláhajtott lábú vasfibulák.* (Gazdapusztai Gyula ásatása, 1957. MNM Ad. 351 B. v.)

E jól felismerhető példányokon túl a sírleírásokat és a 30–50 évig restaurálatlan állapotban málladozó töredékeket tanulmányozva, nagy valószínűséggel hasonló vasfibulákkal számolhatunk még Szentes–Kökényzug 54.¹⁷⁹ és 57.¹⁸⁰ sírjában, Szentes–Berekhát 46.,¹⁸¹ 75.,¹⁸² 150.,¹⁸³ és 280.¹⁸⁴ sírjában, Szőreg 20.¹⁸⁵ sírjában, Kiszombor 53.¹⁸⁶ sírjában és Hódmezővásárhely–Kishomok 62. sírjában.

Vagyis öt sírban párosával – ide tartozik hatodikként Morești–Malomfalva 17. sírjának vasfibula-párja¹⁸⁷ is – hét sírban pedig egyesével írják le. Összesen pedig mintegy 20 esetben számolhatunk vele a Tisza-vidéken. Ehhez nincs mit hozzáfűznöm. K. Horedt nyilvánvalóan elnézte Csallány adatait.

A vasfibulák a VI. századi gepida szegényasszonyok egyszerű ruhakapcsolói. Jelenlétük a morești fonóházakban és munkavermekben éppenséggel nem meglepő, hanem egyenesen törvényszerű.

A 70-es évek első felében K. Horedt csak a *stilustűkkel* foglalkozik.

1970: „Ein aufschlussreicher Beleg aus den folgenden Jahrhunderten ist u. a. die Verwendung von Stilusnadeln, die in der Siedlung von Morești aus

¹⁷² Uo. 91, 95. t. 23.

¹⁷³ Uo. 177, 134. t. 9.

¹⁷⁴ Uo. 181, 128. t. 2.

¹⁷⁵ Uo. 181, 135. t. 13.

¹⁷⁶ Uo. 226, 214. t. 4.

¹⁷⁷ D. Dimitrijević, Le cimetière gépide à „Kormandin” près de Jakovo. Inv. Arch. Jugoslavia. Fasc. 7 Y 63, 2. Uő. Rad VM 9 (1960) 14, 5. t. 13–14.

¹⁷⁸ Közöletlen a szolnoki Damjanich János Múzeumban.

¹⁷⁹ Csallány 1961, 10. t. 4

¹⁸⁰ Uo. 12. t. 5.

¹⁸¹ Uo. 74. t. 18.

¹⁸² Uo. 55. t. 9, 11

¹⁸³ Uo. 60. t. 7–8

¹⁸⁴ Uo. 53. t. 19.

¹⁸⁵ Uo. 164. t. 18–19

¹⁸⁶ Uo. 123. t. 13.

¹⁸⁷ Popescu 1974, 5. t. 8–9.

dem 6. Jh. und im Friedhof von Bandu aus der 1. Hälfte des 7. Jh. gefunden und von Romanen getragen wurden, da die Stilusnadeln in den gepidischen Gräberfeldern der Theissebene *ausnahmslos* fehlen. Auch in Pannonien werden sie in dem gleichen Sinn gedeutet und der romanischen Bevölkerung zugewiesen.”¹⁸⁸

1971: Stilusnadeln „die *nicht* von Germanen getragen worden sein können” „sie in den gepidischen Gräbern der Theissebene *niemals* vorkommen” (Csallány). „In Pannonien werden sie der romanischen Bevölkerung zugewiesen”¹⁸⁹

1974: Lényegében ugyanezt ismétli.

„Da Stilusnadeln in den gepidischen Gräberfelder der Theissgegend fehlen, in Pannonien aber Romanen zugesprochen werden, wird man in ihren Trägerinnen in Morești Angehörige der romanischen Bevölkerung vermuten dürfen”¹⁹⁰

A Reallexikon 2. kötetében – ez talán még kötetként meg sem jelent – a „Band” címszóban:

„Bemerkenswert ist die Verwendung von Stilusnadeln, die in den gleichzeitigen Gräberfeldern östlich der Donau sonst nicht auftreten und auf dem Gebiete der früheren Provinz Pannonien als ein kennzeichnender Beleg für das Fortleben der provinziälromischen Bevölkerung gelten”¹⁹¹

Az érvelés súlya mintha az évek során egyre fokozódna.

1975: „We are referring to the styles, most likely used as hairpins and the iron fibulae among which late forms of the fibulae with inverted foot. In the extensive and numerous cemeteries in the Tisa Plain assigned to the Gepidae, there were no iron style pins and iron fibulae while in Pannonia, west of the Danube, namely the style pins are considered as being specific of the Romanized population”¹⁹²

A vasfibula tehát visszatért. A szövegben szereplő „vas stilus” nyilván fordítási hiba. Ha nem úgy lenne, szívesen kötünk csokrot a vas hajtűk gepida és langobard előfordulásából is.

A morești 4 példány (?) mellett Bánodon a 29., 55., 141., és 174. sírokból került elő Erdélyben egy-egy bronz stilustű¹⁹³ –, az utóbbiakkal kapcsolatban már Kovács István fenékpusztai és keszthelyi párhuzamokra utalt.¹⁹⁴

Mindenekelőtt. Ismét tévedés, hogy az alföldi gepidáknál a bronzból készült ún. stilus-hajtű ismeretlen volna. Török Gyula 1936-ban tette közzé az elsőt a kiszombori temető 40. sírjából: „A jobb lábszár alatt *bronzstilus*, hossza 11

¹⁸⁸ K. Horedt, Zentralrumänien (Siebenbürgen) um die Mitte des 7. Jahrhunderts. Bericht über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie III., Berlin 1970, 190

¹⁸⁹ K. Horedt, Die Deutung des Gräberfeldes von Környe. JbRGZM 18 (1971) 207

¹⁹⁰ K. Horedt, Dacia XVIII, 1974, 184

¹⁹¹ K. Horedt, Band 28

¹⁹² Horedt 1975, 118

¹⁹³ Kovács 1913, 30, 44, 66. és 80. képek

¹⁹⁴ Uo. 373

cm.”¹⁹⁵ A sírt I. Anastasius (491–518) verdefényes solidusa keltezi. Maga a tű töredékes, hiányos, ami korántsem ritkaság a korabeli germánok sírjaiban. 1941-ben ugyanerre a „bronzstílusra” hajtúként hivatkozik Csallány Dezső is.¹⁹⁶ Összefoglaló művében *együtt* tárgyalja a 4 mezőbándi túvel s megállapítja, hogy viseletük nem volt általános „sondern gehörte nur zur Haartracht der vornehmen gepidischen Frau”¹⁹⁷

A szolnok–szandai temető magyar és német nyelvű ismertetésében (1957) Kovrig Ilona így ír: „A nők sírjában díszes hajtúk, övcsatok, fibulák és gyöngök a leggyakoribb leletek.”¹⁹⁸ – Ami némi túlzás a hajtúket illetően, ám a gazdag b. sírban remek és stílustú, a 73. gazdag női sírban pedig Szentés–Nagyhegy 84.–Nošlac 18. típusra emlékeztető dísztű került elő. Bronz hajtút egyébként a berekháti 145. és a kiszombori 177. sírból is ismerünk,¹⁹⁹ az utóbbi lehet, hogy stílus-tű töredék.

Am ha a Tisza-vidéki gepidáknál nem is volt általános viselet a stílus-hajtú, más korabeli germánoknál annál gyakoribb. Meglepő tehát K. Horedt óvatos szóhasználata és mondat szerkesztése ellenére is túl határozottnak tűnő véleménye: „die nicht von Germanen getragen worden sein können” mivel 1956-ban már magam is közöltem a stílustűt és stílustű töredéket pannoniai langobard sírokból.²⁰⁰ A sokat idézett Kiss Attila a nem kevésbé sűrűn citált lapon pedig egyenesen leszögezi: „A stílusok hajtú formájában való használata a meroving kori germánoknál honosodott meg”.²⁰¹

A Pannonia langobard temetőiből eddig közzétett hét előfordulásán kívül (Várpalota 1.,²⁰² Poysdorf 4.,²⁰³ Mohács 2.,²⁰⁴ Vörs 17.,²⁰⁵ Jutas 196.,²⁰⁶ Szentendre 56.,²⁰⁷ Kápolnásnyék 2.,²⁰⁸ sírok) megvan Hegykő 3., Szentendre 43. és 86., Bezenye 73., Kajdacs 2. és 18., Tamási 5., 13., 48. sírjaiban, valamint a tatabányai sírleletben. Vagyis eddig 17 esetben fordult elő. Mindig előkelő és gazdag női sírban, talán két esetet leszámítva, a koponya jobb oldalán haj vagy fátylörögztítő tűként.

Csak tallózásszerűen említem, hogy a különböző díszített „stílus” hajtúk

¹⁹⁵ *Török* 1936, 105, LXVI. t. Ua. *Csallány* 1961, 174, 115. t. 14 („Bronzestiel” orosz fordításban).

¹⁹⁶ *Csallány* 1941, 135

¹⁹⁷ *Csallány* 1961, 269–270

¹⁹⁸ Magyarország régészeti leletei, Bp 1957, 308. Archäologische Funde in Ungarn, Bp. 1957, 308.

¹⁹⁹ *Csallány* 1961, 73. t. 21, 132. t. 13

²⁰⁰ *Bóna* 1956, 187, Várpalota I. sír „Bruchstück einer Stylus-Nadel Taf. XXVIII. 5”, 194, Jutas 196. sír. „Stylus-Nadel aus Silber, Taf. LI. 5”

²⁰¹ *Kiss A.* Arch. Ért. 95 (1968) 93

²⁰² *Bóna* 1956, 27. t. 5

²⁰³ *E. Beninger–H. Mitscha–Märheim*, Der Langobardenfriedhof i. m. 173, 1. t. 16

²⁰⁴ *A. Kiss–J. Nemeskéri* i. m. 107, 8. kép 7 („stiel förmige Nadel” orosz fordításban)

²⁰⁵ *Sági* 1964, 371, 397, 29. t. 7

²⁰⁶ *Bóna* 1956, 194, 51. t. 5

²⁰⁷ *Bóna* 1971, 8. kép 15, *Uő*, I longobardi e la Pannonia i. m. 8. t.

²⁰⁸ *Bónu I.*, A népvándorlás kora Fejér megyében i. m. 13. kép

megvannak a csehországi langobardoknál (Mochov 12, Chotešice)²⁰⁹ s ha nem is túl gyakran, de a korai itáliai langobard temetőikben is (Testona,²¹⁰ Castell Tro-sino Nocera Umbra),²¹¹ a thüringeknél (Beuchte, Weimar, Sulzenbrücken)²¹² a bajuvároknál (Reichenhall,²¹³ München–Giesing²¹⁴ stb.)²¹⁵ és a frankoknál is (Hohenfels²¹⁶ stb.). *Altalános VI. századi meroving divatékszerről van tehát szó,*²¹⁷ amely – a jelek szerint – a legkeletibb meroving csoportnál a gepidáknál terjedt el legkevésbé.

* * *

Száz éve, vagy még több ideje, régészeti közhely, hogy a népvándorlás kor díszes hajtúi a római bronz íróvesszőre, a stilus formájára mennek vissza – innen a nevük is. De az is száz éve kétségtelen, hogy a valóban római temetőkre és temetkezésekre ezek a díszített, nagyméretű stilus-hajtúk sehol a Birodalomban nem jellemzők. Eddig nem ismertük a későrómai Valeria-provincia birodalmi viszonylatban is igen jól kutatott, sok ezer sírra rúgó későrómai temetőiből sem.²¹⁸

²⁰⁹ B. Svoboda, Čechý v době stěhováni národů. Praga 1965, 188, 346, 34. kép, 45. kép és 71. t. 8 (utóbbi mint Kiszombor 40. sír)

²¹⁰ O. v. Hessen, Die langobardischen Funde aus dem Gräberfeld von Testona, Torino 1971, 12, 1. t. 13–15.

²¹¹ Uo. 12 az itáliai párhuzamok jegyzékével: Nocera Umbra 23, 29, 37, 60, 64, 66, 85 és 107. sírok, Castell Trosino G. L., 22, 26, 30 és 168. sírok.

²¹² B. Schmidt, Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Halle 1961, 139, 10. kép és 45. t. f. Uő, Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Katalog-Südteil. Berlin 1970, 51, 44. t. 6.

²¹³ M. v. Chlingensperg–Berg. Das Gräberfeld Reichenhall in Oberbayern. Reichenhall 1890, 16. t., 25. t. 234., 37. t. 318

²¹⁴ H. Bott, Der Bajuwarenfriedhof... in München-Giesing. BVBl 13 (1963) 54, 6. t. 11, 8. t. 19.

²¹⁵ H. Bott, Bajuwarischer Schmuck der Agilolfingerzeit. München 1952, 154–164, részletesen foglalkozik a bajuwar hajtúkkal, amelyek formailag szinte is a római Schreibgriffel-re mennek vissza. A 14. táblán (2–21) csaknem minden ismertebb bajor temetőből láthatunk példát.

²¹⁶ K. Böhner, Die fränkischen Altertümer des trierer Landes. Berlin 1955, I. 123, 23. t. 1.

²¹⁷ Így ítélt meg már először is. Bóna 1956, 213: „Die 'Stylus'-Nadeln des Grabes 1. von Várpalota und des Grabes 196. von Jutas gehören zu den west- und mitteleuropäischen Modeartikeln dieser Zeit. Es sind zahlreiche Vergleichsstücke aus Deutschland, Böhmen und Italien bekannt. Sie waren im 6–7. Jahrhundert in Gebrauch”. – A „Stylus” jelzót azért használtam idézőjelben, mivel e hajtúk az egykori római *stili* megváltozott funkciójú reminiscenciái –, bárhol, bármikor s bárhogyan is történt ez a változás. Meddő vitának tartom tehát annak alapján kategorizálni őket, hogy melyik „római” s melyik „rómaiabb” mivel hajtúként egyik sem az, hanem későantik-koraközépkori viselet. Alapformájuk általában azonos: felső felükön-harmadukban a római stili csomós-gumós vagy szakaszosan ismétlődő vésett díszítését utánozzák. Számos példányon (így az erdélyiek nagyrészen is) megmaradt az értelmetlen díszítőelemmé csökevényesedett ferdén elkalapált fejtégződés (az egykori viasz-simító spatula) más példányokról letört, lereszelték vagy már eredetileg sem alkalmazták rájuk (egyenes, kettős-kónikus, átfúrt stb. fejek.) Mondanivalónk szempontjából az egyetlen valóban lényeges tipológiai elem: a szár felső felébe beiktatott, hosszú hasáb alakú, áttört díszítő tagok (pl. Fenékpuszta, Keszthely), amelyek a VI. század második felénél korábban sehol nem lépnek fel, tehát kronológiailag is értékelhető új, későantik-bizánci fejlődés eredményei.

²¹⁸ *Összefoglalóan: Lányi V.* Die spätrömischen Gräberfelder von Pannonien. Acta Arch. Hung. 24 (1972) 53–213. A 66. kép hajtú típustábláján igazi stilus-tű nem szerepel. Mindössze távoli előzménye a nagyon késői (V. sz.) tokodi temetőből ezüstből (uo. 184 és 212).

Valeriai későrómai temető hiteles téglasírából a közelmúltban magam közöltem – tudtommal – a legelső. Az intercisai Délkeleti-temető 1184. téglasírában *másodlagos* temetkezés – a félrekotort korábbi csontváz fölé temetett – nagy termé-
tű női halottjánál, a koponya jobb oldalán szép, igazi bronz *stilus-hajtút* talál-
tunk.²¹⁹ Az utántemetkezés pontos kora ismeretlen, de az V. század első felénél
nem lehet korábbi. Magához a tűhöz Fenékpusztá ismeretlen korú sírleletei közt
volt párhuzam.²²⁰

A római birodalom nyugati felében stilus-hajtú változatok először a hollandiai,
belgiumi és flandriai V. századi frank foederati sírjaiban jelentkeznek, szin-
tén hajtúként.²²¹ Ilyen „félbarbár” utántemetkezés lehetősége az intercisai sír ese-
tében sincs kizárva. Egy azonban ismét bizonyos: Pannoniában a következő teljes
évszázadban nincs nyoma sem stilusnak sem stilustűnek. Daciában pedig – tud-
tommal – egyáltalán nincs előzménye a morești és bándi stilus-hajtúknak.²²²

A sírleletek tanúsága szerint csak 546 tájától fellépő langobard stilus-hajtú-
ket magam késő-antik eredetűnek tartom.²²³ Előfutárai annak az általános me-

²¹⁹ E. B. Vágó-I. Bóna, Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätrömische Südost-
friedhof. Bp. 1976, 94, 123. kép, 21. t. és XLI. t. 5.

²²⁰ Uo. 202. – A Mahler Ede 1908 évi intercisai ásatásai során (1786 parcella) feltárt
16 IV. századi római sír egyikében (11. sír) szintén egyetlen melléklet volt egy állítólagos
„bronzstylus” (Intercisa II. Arch. Hung. XXXV. Bp. 1957, K. Sági 576–577). „Bronzstylus”
került elő még Mahler 1906–1907 évi temetőfeltárából (2049. parcella) a 45. sírből (Sági
uo. 574) és az 1909. évi temető ásatás (2042 parcella) 15. sírjából (Sági uo. 589).
Az első nyilvánvalóan a későbbi stílusú díszítetlen szárú, ferdén lapított fejű kisméretű
„előfutára” (Vö. Vágó-Bóna i. m. 202. 1049. sír, 15. t.), amelyről feldolgozója is meg-
állapítja: „wegen der Kleinheit ist es nicht möglich an einen Stylus zu denken” (Radnóti A.,
Intercisa II. 235, Nr. 75). A második elveszett, semmit sem tudunk róla. A harmadik pi-
ciny töredék. (Hossza: 3,5 cm), aligha stilus, mivel „am Ende eine Stange mit viereckigem
Querschnitt” díszítése a szokványos szögletes fejű hajtúkra utal (Radnóti uo. 236, Nr. 99.)
– Ezek után mással, mint a kontinuitásba vetett szilárd meggyőződéssel aligha lehet Radnóti
összefoglaló jellemzését magyarázni: „Die Stili waren zum grössten Teil Grabfunde” (Uo.
228).

²²¹ J. Werner, Miscellanea Archaeologica (Arch. Belg. 61, 1962) 151–152, elterjedési
listával és térképpel (2. kép). Uő, Bodenaltertümer Westfalens 12, 1970, 76–77, 21. t.

²²² Abban az alapvető fontosságú kérdésben, hogy mezőbándi és malomfalvai (mo-
rești) stilusok korabeli VI. századi import hajtúk, avagy II–III. századi római író stíli má-
sodlagos felhasználásai csak az eredeti darabok tüzetes vizsgálata során lehetne tájékozódni.
A publikációk alapján VI. századnak tűnik a 3 db díszített morești tű, valamint a mező-
bándi 29. és 60. sírok tűi. Bándon az 54. sír díszítetlen töredékes stílusa nagy valószínűség-
gel római szörvány, míg a 174. sír tűjének kora éppoly bizonytalan, mint a díszítetlen mo-
rești „stilus”.

Mezőbándra egyébként feltűnően jellemző a földről felszedett koracsászárkori provinciális
szörványok másodlagos felhasználása. Ilyen mind a hét ránkmaradt fibula: a 33. sír zo-
máncos, a 65. sír kakas fibulája, valamint a 33, 73, 103. sírok bronz fibulái s a nyilván
sírből származó két szörvány fibula (Kovács 1913, 34. kép 7–8, 48. kép 8, 53. kép 3, 60.
kép 2, 85. kép 1–2). Már Kovács (1913, 372) koracsászárkori provinciális fibulaként írta le
őket, s már ő is tudta, hogy ilyenek a IV–VI. század temetőiben gyakran előfordulnak.
Hangsúlyozta is, hogy hiányos, törött példányokról van szó (uo. 373). Pannónia magyaror-
szági területén a VI–VII. század langobard és avar temetőiben igen sok I–III. századi
római fibula fordul elő, szintén többnyire hiányos-törredékes példányok. Olyan sok, hogy
számításaim szerint többet ismerünk népvándorlaskori temetőből, mint hiteles, egykorú I–
III. századi provinciális sírből. Bándon a 10. sír római tükör töredéke (Kovács 1913, 17. kép
5) és a 11. sír áttört bronz díszítménye (uo. 19. kép 4) még inkább alátámasztja a gyanún-
kat, hogy a stilus-tűk egyike-másika talán eredetileg II–III. századi stilus-íróvessző volt.

²²³ E. B. Vágó-I. Bóna, Die Gräberfelder i. m. 202.

diterrán divatáramlatnak, amely a VI. század második felétől elárasztja Európa belsejét.

A Pannonia-kutatásban Alföldi András immáron több, mint félszáz évvel ezelőtt (1926) megalkotta a maga „miracle historique”-ját. A Balaton déli partján egy élő és álló római várost (ő még Mogentiana-nak nevezte), amely magános sziklaszigetként dacolt a népvándorlás kor tengerének hullámaival. Fejlett iparával és baráti kereskedelmével valóságos kultúrmissziót töltött be a körös-körül élő barbár népek körében. Egészen 600-ig, amikor az avarok – nem tudni miért – hirtelen felszámolják ezt a római kultúrcentrumot.²²⁴ Az Alföldi tekintélyével alátámasztott elméletnek hallatlan sikere volt, még 1951–1955 között is – a morești ásatással párhuzamosan –, a keszthely–fenékpusztai „kontinuitás” igazolását célozták Radnóti Aladár akadémiai tervásatásai.²²⁵

Az eredmények azonban éppen az ellenkezőjét, pontosabban: valami egészen mást igazoltak. Kiderült, hogy Alföldi összekevert, illetve már eleve sír és telep összefüggés nélküli leletek szellemes művészettörténeti elemzésére épített. Fenékpusztá²²⁶ és Keszthely–Dobogó²²⁷ hiteles későrómai temetői miben sem különböznek Pannonia más egykorú későrómai temetőitől, nagyjából ugyanakkor, az V. század első felében szűnnek meg, mint a többiek. Stilustűnek, vagy a későbbi „Keszthelyi-kultúra” alapelemeinek, előzményeinek nincs nyoma bennük.

Sági Károly a teljesen feltárt fenékpusztai ókeresztény bazilikáról cáfolhatatlan rétegtani adatokkal igazolta, hogy római használata az V. század közepén megszűnik. A század közepén a leégett bazilika tető nélküli falai közé valamiféle cölöpvázás építményt építenek, mellette nyílt máglyán tüzelnek. E korszakba tartoznak a későbbi 2. padló feltöltésében talált besimított díszítésű barbár cserepek, jellegzetes V. századi csatok és fülbevaló töredék.²²⁸ Sági legújabb ásatásai során az V. század közepére rögzíthető mészárlás páratlan emlékeit tárta fel. Darabokra szakadt, kemencékbe, vermekbe gyömöszölt hullák valóságos „hekatombáját”.²²⁹ Ezek az adatok világosan mutatják, mit jelentett a hajdani római erőd-város számára az osztrogót „foederati” uralma.²³⁰

Amikor a bazilikát több, mint egy évszázados elhagyatottság után egy 568 után betelepített vagy betelepült új népesség újjáépíti, akkorra a környékén méternyi omlási törmelék halmozódott fel. Az omladék magában a bazilikában is mintegy 25 cm vastag volt, ennek ellenére kintről csak 75 cm-t kitevő 3 beépített lép-

²²⁴ A. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*. 2. (Berlin–Leipzig 1926), 30–38, 56.

²²⁵ Radnóti A., *MTA II. O. Közleményei*, 1954, 489–508 –, az eredmények összefoglalása a „kontinuitás” szellemében.

²²⁶ Pekáry T., *Későrómai sírok Fenékpusztán*. *Arch. Ért.* 82 (1955) 19–29.

²²⁷ K. Sági, *Die spätrömische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely*. *Acta Arch. Hung* 12 (1960) 187–256.

²²⁸ K. Sági, *Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpusztá*. *Acta Ant. Hung.* 9 (1961) 397–414, 433–436, XIV–XV. t.

²²⁹ Sági K., *Arch. Ért* 98 (1971) 271–272, 99 (1972) 257–258.

²³⁰ Az időponthoz: I. Bóna, *Severiniana*. *Acta Ant. Hung.* 21 (1973) 305–311, – különösen 102. j.

csón lehetett elérni az új padlót.²³¹ Az újjáépített bazilikába temetkező 11 félbarbár keresztény előkelő sírmellékletei egyértelműen 568–630 közé tehetők.²³² Vagyis egykorúak a közelben fekvő „Horreum-temető” sírjaival, ahol családtagjaik temetkeztek. Noha az utóbbi sírokat közlőjük túl korai időre keltezte (546–582)²³³ –, valóságos koruk pontosan megegyezik a bazilika sírjaival – maga is új népességnek tartja. Bár a környei avar temető publikációjában is visszatérő „bizánci” teóriát sem történeti, nem régészeti adatok nem támogatják, az új népesség későantik kultúrája és keresztény jellege alig vonható kétségbe. Ebben a temetőben, ennek a lakosságnak a körében tűnik fel *először*, amit ma Keszthelyi-kultúrának nevezünk. T. között a *ruhatűként* viselt stílusú késő antik változata.

Horedt e régen közzétett kutatásokat (Sági 1960 és 1961, Barkóczi 1968) sajnos nem vette figyelembe. 1966-ban és 1969-ben Kovrig 1958 és Bóna 1962 évi dolgozataira hivatkozik,²³⁴ 1970-ben ezekhez harmadikként hozzáveszi Kiss Attila 1968. évi dolgozatát,²³⁵ 1971-ben és 1974-ben már csak Bóna 1962 és Kiss 1968 az alapirodalom,²³⁶ végül 1975-től kezdve egyedül Kiss 1968 marad.²³⁷ E három magyar kutató szerepel úgy, mint akik a stílusú-viselet közvetlen helyi „autochton” római eredetét és etnikumát bizonyítanák Pannoniában. Csak-hogy mindhárman valami egészen mással foglalkoztak.

Kovrig Ilona saját alsópáhoki és keszthelyi hitelesítő ásatásait összefoglaló dolgozatában eloszlatja a későrómai–avar szimbiózisnak képzelt Keszthelyi-kultúra Lipp Vilmostól Alföldi Andrásig terjedő mítoszát.²³⁸ Elsőnek veti fel, hogy „a kosárcás függők népe” a VI. század folyamán költözött Keszthely körzetébe.²³⁹ Korábban nincs nyoma vagy átmeneti formája. Az újonnan beköltöző lakosság centruma először a fenéki castellum. Mikor ott az élet 630 táján váratlanul megszűnik, akkor kezdődik el a környék mintegy 10 mocsaras, erdős vidéken megbúvó falujában a temetkezés, amely a VII–VIII. századot öleli fel. Pontosán meghatározza e lakosság keresztény voltának kritériumait (lényeges ide a keszthelyi temető 1960-ban *megjelent* publikációja!).²⁴⁰ Fakoporsókban, összekulcsolt kézzel temetkeztek. A férfi sírok melléklet nélküliek, elvértve fordul elő egy-egy avar típusú tárgy mellettük. A női sírok négy jellemző ékszere: a kosaras függő, a kezdetben négyszögletes majd hasított szárú stílus *melltű*, a korongfibula és a kí-

²³¹ K. Sági, Die zweite ... i. m. 413–414, valamint a 2,19–20 alaprajzok.

²³² Uo. 415–431

²³³ L. Barkóczi, A 6th century cemetery from Keszthely-Fenekpuszta. Acta Arch. Hung. 20 (1968) 275–, 310–311. *Uő*, Das Gräberfeld von Keszthely-Fenekpuszta aus dem 6. Jahrhundert. JbRGZM 18 (1971) 179–191.

²³⁴ K. Horedt, Die Siedlung ... i. m. 1047, 3. j. *Uő*, 1969, 134.

²³⁵ K. Horedt, Zentralrumänien ... 190 és 2. j.

²³⁶ K. Horedt, Die Deutung ... i. m. 207. *Uő*, Dacia XVIII, 1974, 184 és j.

²³⁷ Horedt 1975, 118, 30. j.

²³⁸ Kovrig I., Arch. Ért. 85 (1958) 66–68

²³⁹ Uo. 69.

²⁴⁰ Kovrig I., Arch. Ért. 87 (1960) 136 skk.

gyófejes bronz karperec *együttes* használata az egész időszakban. Élelem, edény nem fordul elő a több ezer sírban.²⁴¹

Bóna 1962-vel, Bóna 1977-ben nem mindenben ért egyet s ezt már többször megírta. A Dunántúl VI–VII. századi etnikai viszonyait vizsgálva a Keszthelyi-kultúra alapkérdésében azonban Kovrigot követtem. Hangsúlyoztam, hogy túlhaladt az Alföldi féle „Insel” teória. Keszthely környéke ugyan végül is (VII–VIII. század) mégiscsak „elszigeteseedik”, de csak 630 után. Előtte a bledi (Szlovénia) egykorú temető kosaras függős temetkezésein keresztül igyekeztem kapcsolatot találni a VI. századi alpesi római tömb irányában: onnan származtatom a kosaras függőket és a stilustűket, míg a korongfibulákat bizánci eredetűnek vélem. Ez az Alpeselek felől behúzódo lakosság elszigetelődik a VII–VIII. században, az avarokkal egy-két ékszer (néhány stilustű és korongfibula átadása, a dinyemag alakú gyöngyök átvétele) tartott kapcsolatot.²⁴²

A Keszthelyi-kultúra megítélésében a korongfibulák és kosaras függők mellett korántsem elsődleges fontosságú stilustűk helyi későrómai eredetével együnk sem foglalkozott. Újabb és átgondoltabb véleményem egyébként 1971-ben megjelent népvándorlaskor összefoglalásom „Die Keszthely-Kultur” című fejezetében összegeztem.²⁴³ Ebben a Keszthelyi-kultúra népét 568 után telepített vagy betelepült népességnek tekintem.

A legtöbb félreértést Kiss Attila összesen *egy lapos* (a térképeket és kataszter nem számítva) dolgozata okozta. Valóban kevésbé óvatos s éppen a döntő pontokon nem igazolható munkáról van szó. Kiss kritika nélkül Alföldre támaszkodik. Átveszi tőle azt a tételt, hogy a női stílus-hajtű viselet *közvetlenül* helyi későrómai eredetű.²⁴⁴ Nem ellenőrzi Alföldi keveset mondó, a téma szempontjából bizonyítéknak alig tekinthető római kori adatait²⁴⁵ s nyilván megalég-

²⁴¹ Kovrig I., Arch. Ért. 85 (1958) 71–72

²⁴² I. Bóna, Alba Regia 2–3 (1963) 61–64.

²⁴³ I. Bóna, Acta Arch. Hung 23 (1971) 294–297.

²⁴⁴ Kiss A. Arch. Ért. 95 (1968) 93. – A külföldi kutatás egy részének elkerülte figyelmét, hogy ugyanez németül is megjelent: Die Stellung der Keszthely-Kultur in der Frage der römischen Kontinuität Pannonia's. JPMÉ 1967, 49–59.

²⁴⁵ Alföldi A., Untergang i. m. 54., I. jegyzetében felsorolt „pannonische Gräber des 4. Jh”, amelyekben „sicher schon als Haarnadeln” szerepelnek „immer bei Frauenskeletten” sorrendben a következők:

Vösendorf: O. Menghin, Spätromische Grabfunde aus Vösendorf (N.–Ö.). Jb. f. Alt. VII, 1913, 244–245a (Alföldinél 44 ff). Az ókorban s újkorban egyaránt megdült téglasír ketős temetkezéssel. I. temetkezés: hagymagombos fibula (Fig. 1.) – tehát biztosan férfi! – fülesbögge (Fig. 2), tűkørszerű tárgy. Ezekkel együtt (3) „Eine stilusähnliche Haarnadel aus Bronze, teils neu, teils alt in vier Stücke zerbrochen, ursprünglich etwa 12 cm lang”. – A tű-törédekeket Menghin nem közli. Mind sűrösszefüggése, mind formája ismeretlen, díszítéséről nem esik szó.

Zalaszentgrót: Pósta B., Zala-Szent-Gróthi ásatás. Arch. Ért 15, 1895, 328. – Az ásatás előtt feldúlt sírokból és szarkofágból (I. sír) adtak át leleteket Póstának. Köztük volt egy bronz varrótű, egy töredékes másik bronz varrótű s egy „stylusalakú, egészen sima bronztű” H: 10,2 cm – valamint gyöngyök. A nyilvánvalóan kétes hitelű együttesben vagy igazi stílusról vagy a 220. j-ben tárgyalat kisméretű „előfutárok” egyikéről van szó.

Dunapentele: Gasparecz G., Régi római rajz és írószerek a Magyar Nemzeti Múzeumban és

szik az untersiebenbrunni alán vagy keleti germán sírleltre alapozott bizonyítékkal.²⁴⁶ A továbbiak nehezen követhetők.

Kiss ugyanis – mint fentebb már idézetben láttuk – a stilus hajtú formában való viseletét határozottan a germánokhoz köti. A viselet római formáját – ellentétben Alfölddel s ezt meg is írja²⁴⁷ – a ruha összetűzésében jelöli meg. Ezzel kapcsolatban Petz Vilmos ódon Ókori Lexikonjának (1902) „Ruházat” címszavára hivatkozik,²⁴⁸ ahol azonban szószerint csak ennyi olvasható: „a római nők a fátylat hajtúkkal erősítették fejükhöz” –, hogy ebből hogyan olvasott ki jellegzetes római melltű vagy ruhatű viseletet, az nem derül ki. Ehelyett tételként szögezi le: „E viselet eredete a római korra megy vissza”.²⁴⁹ ti. a melltű viseleté.

A konkrét elemzéseknél azonban a realitás talaján marad. Kimutatja, hogy Pannoniában a VI–VIII. században valóban a mellkason, tűzőtűként viselték a stílustűt, mégpedig a szerinte is „speciális helyzetet jelentő Keszthely-kultúra” területén, amelynek népességétől elszórtan így vették át a viseletet a környező avarok.²⁵⁰ Vagyis a Keszthelyi-kultúra divatját, amelynek népességét ma már Kiss Attila is telepítettnek tartja.²⁵¹

A probléma azért vált izgalmassá, mert éppen a 60-as évek végén ténylegesen sikerült kimutatni Pannónia VI. századi temetőiből a feltehetően római

az Aquincumi Múzeumban. Arch. Ért. 25, 1913, 341 és 3. j. – A hivatkozott 3. j-ben egy díszített igazi stílussal kapcsolatban, szószerint ez áll: „Dunapentelén 1907-ben dr. Mahler Ede, egyetemi tanár, ásatás alkalmával több ilyen alakú stílust talált”. – Sírrol nem esik szó. Amit Mahler 1907-ben sírban talált, arról vö. fentebb a 220. j-t. Igazi stili a cast-rumtól É-ra az ún. 2. számú épületben kerültek elő (MNM 85, 1906, 270–271, Intercisa II. i. m. 549). Az egyiket közzétették (*Radnóti A.*, Intercisa II. 233, Nr. 34., 46. t. 20) – szokványos íróvessző.

Carnuntum: Ber. d. Vereins Carnuntum f.d.J. 1904 und 1905 (1906), 103. Grabungen in der Zivilstadt –, 115. az I. épületben sír. Leletek a sírból: Severus Alexander, Philippus Arabs és Gallienus érmei, kétfülű edény, Armbrust-fibel, fésű –, tehát jól datált, jellegzetes III. századi leletekkel együtt „zwei Stili aus Bronze”. A Fig. 8-on között két tűről csak egy nyilvánvaló, nincs közülük sem a stili-hez, sem a későantik stílustűkhöz –, közönséges hajtűk.

Vindobona: F. v. Kenner, Römische Funde in Wien 1908–1910. Jb f. Alt. V, 1911. – Igaz ugyan, hogy a 124. lapon szó esik egy „Leichenfeld”-ről, amelyből Hadrianus és Septimius Severus nagybronzok kerültek elő, a tú azonban (125) „Gefunden 2 m tief unter dem Trottoir des Hofes des alten Hauses”. – Ettől eltekintve légy figurával díszített fejű, Pannóniából máshonnan is ismert (pl. Intercisa-ból aranyból) római hajtűről van szó: „Haarnadel, 11, 27 cm lang. Den Kopf bildet eine Fliege mit geschlossenem Flügeln (Fig 16)” – amely legfeljebb a felső negyedét díszítő csomós díszítésével emlékeztet a majdani stilus-tűkre.

²⁴⁶ *W. Kubitschek*, Grabfunde in Untersiebenbrunn (auf dem Marchfeld). Jb f. Alt. V, 1913, 39., II. t. 3. „Silbernadel sog. Stilus” – A 400 körüli, Pannónián kívüli, Alföldi szerint is legkorábbi népvándorlaskori példa azonban már a barbár előkelő viseletre példa! – A stilus-kanalat tartó emberi kézben végződő pompás tű jó ábrái legutóbb: *R. Noll*, Vom Altertum zum Mittelalter i. m. 78, M. 18. és 57. kép. Színesben: *Die Römer an der Donau. Noricum und Pannonien*. (Petronell 1973) 283, 112. t.

²⁴⁷ *Kiss A.*, Arch. Ért. 95 (1968) 93, 5. j.

²⁴⁸ Uo. 5. j. – Az Ókori Lexikon I. kötetének 680 lapjára hivatkozik, holott a II. kötet 680 lapjáról van szó.

²⁴⁹ Uo. 93.

²⁵⁰ Uo. 99.

²⁵¹ *Kiss Attila* szíves szóbeli közlése. 1977 augusztus.

eredetű maradványlakosság halvány nyomait, Paulus Diaconus „pannonii”-ját.²⁵²

A 90 síros szentendrei langobard temető (526–568) sírjainak zöme jellegzetes langobard volt. 3–4 méter mély óriás sírokban fatörzsből kivájt koporsókban nyugvó kardos, lándzsás férfiak és jellegzetes ékszereket viselő nők. 170–180 cm magas erőteljes emberek (még a nők is) túlnyomórészt A vagy AB vércsoporttal, jellegzetes nordikus vagy Cro-Magnon vonásokkal és alkattal, bőséges állati (tej és hús) táplálékra utaló 18–21%-os koleszterin index-szel.

A temető egyik szélén talált 13 sírból álló sírcsoportban 80–100 cm mélyen ásott sírokban deszkakoporsóban eltemetett emberek feküdtek. 145–150–160 cm-es nők és férfiak, zömmel O vagy B vércsoporttal, Mediterran, Alpi és Alpi-Mediterran koponya típussal, egyértelműen gabona táplálkozásról árulkodó alacsony 7–8%-os koleszterin indexszel.

Régészeti jellemzőjük: néhány nőnél pár szem olcsó gyöngy, a férfiaknál semmi.²⁵³

Lengyel Imrével és Kiszely Istvánnal egymástól függetlenül „vakon” végzett vizsgálataink itt tehát olyan eredményre vezettek, amelyet etnikumok nyomozása során okvetlenül figyelembe kell venni. A kontinuitás emberek (embercsoportok és emberi közösségek) történetileg, régészetileg és természettudományosan is vizsgálható komplex fogalma. Egy-egy kiragadott „lelettípus” vagy éppen technikai fogás alapján – önmagában – legfeljebb sejteni lehet, de nem bizonyítani.

A Sopron közelében fekvő 81 síros hegyközi temetőben a germán–római szimbiózis más, kevertebb formáját lehetett a fenti komplex módszerrel kimutatni. Az alávetett lakosságra az általános melléklet nélküliség, a mellen vagy medencén összekulcsolt kezek utaltak. A vércsoport és típus keveredése már megindult. A temető népének mintegy 40%-a tartozott a provinciális eredetűnek sejthető népességhez.²⁵⁴ A közeli Sopronban, az antik Scarabantiában is találtak a városfalon kívül néhány nagyon késői (V–VI. századi) melléklet nélküli temetkezést.²⁵⁵

Régészetileg vizsgálva a kérdést: Pannóniában az 500–568 között elszórtan továbbélő egykori római lakosságra a melléklet nélküli keresztény rítusú temetés jellemző. S nem a stilustű, amely mindig a germánok előkelőinél található, s nem a vasfibula, amely sehol sem található. A Keszthelyi-kultúra alapelemei éppen hiányoznak viseletükből, mint germán uraik viseletéből.

Hogy ettől a nyomorult, szolgásgorban tartott lakosságtól miben és mennyiben különbözik a fenékpusztai bazilika és a horreum dúsgazdag 568 utáni temetője, azt bárki eldöntheti.

Az alföldi gepidák kutatójának felettébb tanulságos Dorin Popescu pompás

²⁵² Paulus Diaconus. Hist. Lang II. 26 (MGH SRG 103).

²⁵³ Bóna 1971, 52–66 és táblázatok. Uő, I longobardi e la Pannonia i. m. 243.

²⁵⁴ Bóna I., I longobardi e la Pannonia i. m. 245–246

²⁵⁵ Póczy K., Pannóniai városok, Bp. 1976, 29–30

Morești temető-publikációját olvasni.²⁵⁶ Ez az első s egyben az egyetlen erdélyi gepida temető közlés, amely nem a különbségek, nem az eltérések, hanem a két gepida tömb kultúrájának egysége szellemében készült. Minden részletre kiterjedő nyugodt és tárgyilagos alaposággal elemzi a 83 síros *gepida* temető kapcsolatait a Tisza vidékkel, de Erdéllyel a Bánd–Veresmart-csoporttal is. Meggyőző eredményeit számos ponton tovább erősíthetjük. Az 1. sír fibulájának kitűnő párhuzama a szolnok-szandai 154. sír fibulája, ami egyébként a szép sasos-csattal egy sírból került elő. A 8. sír sax-tokjának 5 bronzgombbal összeerősített bőrborításához a legjobb párhuzam a tamási langobard temető 5. sírjában van, bronz stílusúval. A 35. sír bordázott késtok díszítéséhez a felsoroltakon túl a szolnok-szandai 77. sír pompás analógia. A 42. sír fibulájához új, kitűnő párhuzam a szolnok-szandai a. sír fibulája. Az 50. sír tömör poliéder-gombban végződő fülbevalójának is mása van a szandai 9. sírban. Nem beszélve itt a csatok, fésűk, gyöngök, vonókécek, ollók, pinzetták és az edények további, új párhuzamairól.²⁵⁷

Morești nyilván nem az utolsó szó az erdélyi gepida kutatásban, *még jobb* temetők is várhatók. Moreștin ugyanis a 83 sírból 22 jobbadán melléklet nélküli gyermek volt, 20 pedig „Gestört, Zerstört, Ausgeplündert”. Az igazán izgalmas leletek az utóbbiakban lehettek. Van azonban mégis egy-két kérdés, amelyben bár véleményünk lényegében azonos, mégis némileg eltérő következtetéseket vonunk le belőle.

A tömör poliéder-gombbal díszített fülbevalók (Morești 50., 83. sír Apahida, Lekence, Medgyes, Cordoș–Kardosfalva, Inok, Someșeni–Szamosfalva stb.) helyi római eredetével kapcsolatban Popescu Werner egyik megállapítására hivatkozik.²⁵⁸ E fülbevaló típus római *eredetét* a közelmúltban Barkóczi László és Salamon Ágnes a csákvári későrómai temetőben,²⁵⁹ magam pedig az intercisai Délkeleti-temető közlése során – egymástól függetlenül – tételesen is bizonyítani igyekeztünk.²⁶⁰ IV–V. századi római példák sorozatával támasztom alá véleményem, de egyúttal hangsúlyozom azt is, hogy az V. század folyamán a legkülönbözőbb Pannóniába költöző és Pannónián kívül rekedt népek körében elterjedt ez a divat.²⁶¹ Ha szigorúan eltekintünk az egykori római területektől – Pannóniától, Dáciától és más provinciáktól – akkor felvetődik a kérdés, hogy (csak tallózva) a thüringiai Weimarban²⁶² és Hasslebenben,²⁶³ a morvaországi Vyškov-ban,²⁶⁴

²⁵⁶ Popescu 1974, 189–

²⁵⁷ A szolnoki Damjanich János és a szekszárdi Balogh Ádám Múzeumban.

²⁵⁸ Popescu 1974, 200. Werner, J., Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. München 1956, 127.

²⁵⁹ Á. Salamon–L. Barkóczi, Alba Regia 11, 1971, 63

²⁶⁰ Bóna I., A népvándorlás kora Fejér megyében i. m. 223 (7)

²⁶¹ E. B. Vágó–I. Bóna, Die Gräberfelder von Intercisa I. i. m. 196–198. – Ugyanez vonatkozik a római birodalom krími és kaukázusi peremterületeire. Így értékelem D. M. Atajev, Szovj. Arch. 1963, 3, 231–235, V–VI. századi leleteit is.

²⁶² B. Schmidt, Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Katalog-Südteil (Berlin 1970) 79. t. 1b, 91. t. 5e.

²⁶³ Uő, Die späte Völkerwanderungszeit i. m. (Halle 1961) 135., 42. t. 1.

²⁶⁴ J. Tejral Völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Vyškov. (Studia Arch. II. 2) Praga 1974, 41–, 1. kép 4–5, II. t. 1–2.

Velatice-n,²⁶⁵ Nový Saldorf-ban,²⁶⁶ Smolinban²⁶⁷ és Šaraticen,²⁶⁹ a szlovákiai Besenyő–Bešenovban,²⁶⁸ Nagysáró–Šarovce-n, Nyitrán,²⁷⁰ Velké Kostolány²⁷¹-ban, Léva–Levicén,²⁷² a Tisza vidéki Csongrádon,²⁷³ Csongrád–Kettőshalmon,²⁷⁴ Kiszomborban,²⁷⁵ Gyulán,²⁷⁶ Szolnokon²⁷⁷, a bácskai Bodrogmonostorszeg–Bački Monoštoron és Okér–Zmajevon s végül, de nem utolsósorban a Kárpátoktól keletre Észak–Moldvában Botoșani-ban²⁷⁸ melyik lehet az az „einheimische Bevölkerung”, amelyhez ezek a fülbevalók tartoznak. Pontosán ugyanez vetődik fel a kétségtelenül római eredetű kétoldalas sűrűfésűvel kapcsolatban,²⁸⁰ amelyek a IV–VI. században olyan széles körben elterjednek Európa-szerte, hogy velük kapcsolatban közvetlen, helyi római hatásokra még gondolni is nehéz.

Etnikus, territoriális egyben kronológiai jelentőséget kaptak az erdélyi gepida temetőkből előforduló *kétszakás, köpűsnyelű vasnyílhegyek is*, – ebbe a hibába már Kovács István beleesett, amikor egy megalapozatlan század eleji régészeti vélemény nyomán a bastarnákra jellemzőnek vélte őket.²⁸¹ Noha a morești temetőben (továbbá Csapón, Lekencén, Capușu-Mare–Nagykapuson, Očnița–Mezőaknán, Cordoș–Kardosfalván és legújabban Valea Largă–Mezőcekedén) *nem* fordulnak elő, D. Popescu erdélyi típusnak sejteti „die fast durchwegs in der ungarischen Ebene fehlen”.²⁸² Horedt is a Bánd–Veresmart csoport jellemző nyílcsúcsai közé sorolja²⁸³ és Bánd tipikus fegyverei közt ábrázolja.²⁸⁴

A valóságban a szakás nyílhegyek Erdélyben legfeljebb gyakoribbak, mint a Kárpát-medence más, egykorú temetőiben. Bándon 187 sírből 4-ben fordultak elő,²⁸⁵ egyetlen esetet (102. sír) kivéve, más nyílhegytípusok társaságában. Bándon volt olyan tegez is, amibe nem került szakás nyílhegy.²⁸⁶ Marosvásárhelyen

²⁶⁵ J. L. Červinka, Germáni na Moravě. Antropologie 14 (1936) 23. kép.

²⁶⁶ Uo. 135, 29. kép 26–27.

²⁶⁷ J. Tejral, Mähren im 5. Jahrhundert. (Studia Arch. I. 3), Praga 1973, 37, 5. kép 1–2.

²⁶⁸ A. Točík, Štud. Zv. AŮSAV 9 (1962) 191–192, 3. kép 1, 3.

²⁶⁹ B. Novotný, Šarovce, Bratislava 1976, 95, 140, 19. kép B. 2.

²⁷⁰ E. Beninger, Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Reichenberg–Leipzig 1937, 54., Nr. 165.

²⁷¹ A. Točík i. m. 202 és 209.

²⁷² V. Budinský–Krička, Arch. rozl 2, 1950, 153–, 97. kép

²⁷³ M. Párducz, Acta Arch. Hung 11, 1959, 313, 372, VIII. t. 6–7.

²⁷⁴ Csallány 1961, 225, 211. t. 12–13

²⁷⁵ Uo. 175., 214. t. 17 (55. sír).

²⁷⁶ Uo. 113., 190. t. 25

²⁷⁷ Szolnok–Szanda 9. sír. Szolnok, Damjanich János Múzeum.

²⁷⁸ E. Zaharia–N. Zaharia, Dacia XIX, 1975.

²⁷⁹ Popescu 1974, 200

²⁸⁰ Uo. 206–207. – Vö. antik eredetükhöz, s egyben általános elterjedésükhöz E. B. Vágó–I. Bóna, Die Gräberfelder i. m. 198.

²⁸¹ Kovács 1913, 388

²⁸² Popescu 1974, 199

²⁸³ Horedt 1958, 101.

²⁸⁴ Horedt, Band 28 és 8. kép 1.

²⁸⁵ Kovács 1913, 43, 52, 67, 68. képek (52, 102, 142 és 144. sír).

²⁸⁶ Uo. 48. kép (65. sír)

egyetlen sírban fordult elő 3 példány egy másik típus társaságában.²⁸⁷ Veresmart változatos nyílcsúcs leltárában egyetlen példánnyal szerepel.²⁸⁸ Összesen tehát 11 példányt ismerünk a 10 jelentősebb erdélyi gepida temetőből, ill. temető-részletből, ami korántsem mondható valami nagyon jellemzőnek.

Kétségtelen, hogy a Tisza-menti síkságon és a Dunántúl sík vidékein élő egykorú gepidáknál és langobardoknál valamiért háttérbe szorult a szakás nyílhegy. Nem mintha nem lenne. A szolnok–szandai gepida temető 191. sírjában 13 másik nyílcsúccsal együtt magam bontottam ki egy remek szakás-köpűsnyelű példányt.²⁸⁹ Azt sem árt megismételni, hogy az alföldi nagy temetők vasanyaga a publikáció idejére már tönkrement. Mi sem korrodálódik vagy válik le könnyebben, mint egy szaka a nyílcsúcsról. Erős a gyanúm, hogy a szentes–nagyhegyi 23. és 32. sírban is előfordult a többi nyílcsúcs között egy-egy példány,²⁹⁰ de más temetőkben is lehetett.

Meglepő módon előjönnek viszont Sopron környékén és az Alpok keleti peremvidékének erdős nyúlványain fekvő langobard temetőkben. A Hollaurunn melletti Aspersdorf 19. sírjában már a VI. század elején felbukkan (H. Adler szíves közlése). Nikitschen, több, babérlevél alakú nyílhegyeket tartalmazó tegez-készleten túl a 27. sír tegezében 2 példány,²⁹¹ míg a 28. sír tegezében babérlevél pengéjű nyílcsúcs társaságában 1 példány²⁹² fordul elő. Hegykőn a 62. sír tegez-készletében 2 példány volt 7 babérlevél-pengéjű társaságában,²⁹³ míg a 40. sírban önállóan került elő. Gyakori a szakás nyílhegy a Piemont hegyes-erdős vidékén fekvő Testona langobard temetőjében²⁹⁴ valamint a bajuvároknál, Dél-Bajorországban (Weihmörting,²⁹⁵ München–Giesing²⁹⁶ stb.). Időrendileg fontos, hogy előfordul a Cseh-medencében is, ahol a germán település és temetkezés legkésőbb 550-ig megszűnik. Praha–Podbaba 17. sírjában a tegez-készlet 7 nyílcsúcsából 5 volt kétszakás a 2 babérlevél pengéjű mellett.²⁹⁷

A példákából sejthető, hogy a nyílcsúcsokat – s nem csak a szakás nyíl-

²⁸⁷ Kovács 1915, 48. kép (11. sír).

²⁸⁸ Csallány 1961, 235. t. 4 (5. sír).

²⁸⁹ 1956 májusában. Szolnok, Damjanich János Múzeum

²⁹⁰ Csallány 1961, 27. t. 14 és 31. t. 26

²⁹¹ E. Beninger–H. Mitscha–Märheim, Das langobardische Gräberfeld von Nikitsch i. m. 6. t. = 12. t. 9–11.

²⁹² Uo. 6. t.

²⁹³ Ásatás, Bóna I. 1960. A soproni Liszt Ferenc Múzeumban.

²⁹⁴ O. v. Hessen, Die langobardischen Funde aus dem Gräberfeld von Testona i. m. 20–21, 71., 21. t. 195, 198, 201. Ma 3 db csonka példány van. A csupán válogatott leleteket bemutató múlt századi előzetes feldolgozás még 4 db ép példánnyal jellemzi ezt a típust, nyilván hasonló sorsra jutottak a berekháti nyílcsúcsok is. E. Calandra, Di una necropoli barbarica scoperta à Testona. Atti della Società di Archeologia e Belle Arti per la provincia di Torino. 4, 1880, II. t. 1–3,7

²⁹⁵ H. Zeiss, Das Reihengräberfeld von Weichmörting. BVgBl 12, 1935, 34., III. t. 8.

²⁹⁶ H. Bott, Der Bajuwarenfriedhof... in München–Giesing. BVgBl 13, 1936., 53., IV. t. 12.

²⁹⁷ B. Svoboda, Čechy v době stěhování národů. Paga 1965, 201, 263, 48. t. 2,4–9, – az időrendhez: 229 és 74. táblázat.

csúcsokat – funkciójuk, gyakorlati rendeltetésük irányából kell vizsgálni s nem a formális tipológia oldaláról. Amennyiben nem (szimbolikusan?) egy vagy két nyílcsúcsot tesznek (vagy lőnek, – ilyen is előfordul) a sírba, hanem tegezt, akkor annak tartalma 4–6–8–10–12–14 arányban emelkedik a gepida és langobard íjászoknál. Az alföldi gepidáknál 6–12 az átlag. A gepida tegezben ilyenkor négyöt féle különböző alakú és méretű nyílcsúcs szokott lenni – nyilván valamennyinek meg volt a rendeltetése. A két gyakori a köpüsnyelű babérlevél-pengéjű és a nyéltüskés háromélű. Az utóbbi nyilván hun–alán örökség. (Egyébként kitűnően megkülönböztethető a nagyobb, súlyosabb avar háromélű nyílhegyektől, amelyek csontmerevítés reflex íjakhoz szolgáltak.) Nem így a langobard íjászoknál, akiknél a köpüsnyelű babérlevél-pengéjű nyílcsúcs dominál – háromélű alig van.

Nyilvánvalóan meg kell különböztetnünk a harci nyílhegyeket (köpüsnyelű babérlevél és háromélű nagyméretű típusok) a különböző nagy és kisvadakra, prémes állatokra, réti nagy szárnyasokra, erdei madarakra és halakra alkalmazott kisebb-nagyobb köpüsnyelű vagy nyéltüskés levél, háromtollú stb. típusoktól. *A köpüsnyelű szakás nyílhegyeket – a jelek szerint – az erdővidékek vadjaira használták* mind a Maros felsőbb szakaszán élő gepidák, mind pedig az Alpések leteti peremvidékén élő langobardok.

* * *

A Bánd-Veresmart csoport etnikai tarkaságáról, területi és időbeli különállásáról vallott nézetekben kiemelkedő szerepet játszik néhány lándzsacsúcs, amelyet K. Horedt (J. Eisner nyomán) „nomád” lándzsának nevez.²⁹⁸ Ilyenek (a széles babérlevél pengéjű, néha középbordás, szokványos és jellegzetes VI. századi gepida lándzsák túlsúlya mellett) Bándon a 49. és 142. sírban fordulnak elő.²⁹⁹ Ilyen mindkét marosvásárhelyi lándzsacsúcs is (IX. és XIV. sír).³⁰⁰ Érdekes, hogy a mezőbándi 142. lándzsát már Kovács a temető legkésőbbi leletei közt említi.³⁰¹ Biztosan nem tartja azonban avar lándzsának, hiszen a legjobb párhuzamokat – szinte testvérpéldányokat – szolgáltató vásárhelyi sírokkal kapcsolatban éppen séggel az avar hatás hiányát hangsúlyozza.³⁰² A bándi 49. (és 142.) lándzsák formája akkoriban – jobb híján – a szentendrei avar lándzsát „juttatta eszébe” (Igy!).³⁰³ Azóta kitűnő gepida párhuzamai kerültek elő (Solt–Palé 25. sír,³⁰⁴

²⁹⁸ Horedt 1958, 101, *Uő*, Die Deutung i. m. 204 –, és táblázat.

²⁹⁹ Kovács 1913, 42. kép. Más típusú és méretű a 142. sír lándzsája, uo. 67. kép 7 (Hossza: 36 cm)

³⁰⁰ Kovács 1915, 46. kép (H: 40 cm) és 56. kép 15 (H: 36 cm). – Horedttől idesorolt drauseni-homoróddaróci lándzsa (Horedt, 1958, 90., 28. kép 12, – a vele együtt talált csat uo. 28. kép 2) szerintem sokkal korábbi. A lándzsával talált sajátos alakú homoróddaróci csat legjobb párhuzama Rugonfalván (Ruganešt) Marosszentanna-típusú sírból került elő. Székely Z., A székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve, Csíkszereda 1971, 147–163, 4. kép I.

³⁰¹ Kovács 1913, 386

³⁰² Kovács 1915, 295

³⁰³ Kovács 1913, 381

³⁰⁴ Párducz M., *Dolj*, 11, 1935, 164, 31. t. 10.

Kökényzug 57. sír,³⁰⁵ Szolnok–Szanda 8. és 9. sír,³⁰⁶ Morești 85. sír,³⁰⁷ – a legjobb!). Popescu a hasonlóságra felfigyelve³⁰⁸ sem a bándi 142. sír, sem a morești 85. sír lándzsáját nem számítja a nomád elemek közé.

Horedtnél 1958 óta fordul elő a Bánd–Veresmart csoport lándzsáival kapcsolatban a „nomád típus” elnevezés³⁰⁹ (NB Veresmart egyetlen lándzsája jellegzetes babarlevél pengéjű gepida típus). Bakónál a bándi 49. sír lándzsája már egyenesen „szentendrei típusú kopjaheggyé”³¹⁰ válik. 1971-ben Horedt még térképre viszi a két „nomádlándzsás” sírt,³¹¹ viszont Bánd összefoglalásában nem szerepel a fogalom.

Magával a fogalommal, pontosabban az elnevezéssel röviden végezhetünk. Ma a korai avar lovas felszerelés vas és csont tartozékait a sajátos temetkezési rítussal együtt, a fegyverzetet kezdve a hosszú egyenes pengéjű kardoktól az íjon, tegezen át a lemezpáncélig ismerjük Észak-Mongóliából, Tuvából, Dél-Szibériából, Közép-Ázsiából, elvétele az ukrán síkságról. Kivéve a korai avar sírok jellegzetes kopjacsúcsát, amelynek mindössze egy-két egykorú párhuzama fordul elő a kelet-európai nomádok körében.

A ma már közel száz példányban ismert jellegzetes korai avar kopja³¹² legfeljebb fényképen vagy rajzban emlékeztet a bándi és vásárhelyi lándzsacsúcsokra. 20–25 cm-nél ritkán hosszabb, majdnem fele a 35–40 cm hosszú germán lándzsáknak. Rendkívül erős, csaknem négyzet átmetszetű pengéjéhez hasonló nincs a korabeli germán lándzsák között. Méretre és alakra kitűnő párhuzam van viszont a 3 erdélyi gepida lándzsához néhány gazdag és előkelő pannóniai langobard harcossírban. Ilyen a hegykői 1. sír, ahol a díszített pengéjű hosszú lándzsacsúcs (H : 34 cm) szokványos széles pengéjű harcilándzsa társaságában került elő.³¹³ Megvan Szentendrén a 49. sírban³¹⁴ és Mázán a 2. sírban,³¹⁵ hasonló van a mannersdorfi 2. sírban³¹⁶ és a morvaországi langobard oblekoviceji³¹⁷ sírban. Gyakori itáliai langobard harcossírokban is (Testona stb.)³¹⁸ Pannóniai vagy itáliai

³⁰⁵ Csallány 1961, 19. t. 3

³⁰⁶ Közöletlen a szolnoki Damjanich János Múzeumban.

³⁰⁷ Popescu 1974, 234., 20. t. 1 (H: 19 cm).

³⁰⁸ Popescu 1974, 198 „Es hat eine Ähnlichkeit mit den Lanzen von Band”.

³⁰⁹ V. ö. 298. j

³¹⁰ Bakó 1960, 24

³¹¹ Horedt, Die Deutung . . . i. m. 2. kép

³¹² Összefoglalóan: I. Kovrig, Arch. Ért. 82, 1955, 30–, IX–X. t. Uő, Acta Arch. Hung 6, 1955, 163–, IV–V, VII. t.

³¹³ Nováki Gy., Soproni Szemle 11 (1957) 262–263, 3. kép

³¹⁴ Bóna I. ásatása 1960-ban. Közöletlen a MNM-ban.

³¹⁵ Balogh Ádám Múzeum, Szekszárd, (H: 32 cm.)

³¹⁶ H. Mitscha-Märheim, Arch. Aust. 22 (1957) 46., 1. kép 3. (H: 31 cm.)

³¹⁷ J. Tejral, Grundzüge der Völkerwanderungszeit i. m. 54., 31. kép 1.

³¹⁸ O. v. Hessen, Die langobardischen Funde i. m. 18., 17. t. 157–159, 20. t. 184–185.

langobard hatásra terjed el a bajoroknál (München–Giesing)³¹⁹ és jut el a frankokhoz³²⁰ is (Böhner B. 5. típus, Hohenfels 1. és 4. sír).³²¹

A VI. század közepe táján tűnik fel a legelőkelőbb gepida fegyveresek fegyvertárában: Hódmezővásárhely–Kishomok 7. sírjában (H : 38,7 cm).³²² Pontos párhuzama a mezőbándi és marosvásárhelyi lándzsáknak! Ebbe a típusba tartozott egy erősen mállott szentes-nagyhegyi szórványos lándzsa³²³ is. A Tisza-vidékről a gepida korszak vége felé eljut a keleti támadásoknak közvetlenül kitett erdélyi gepidákhoz is.

Az új típusú, erős, keskeny, hosszú pengéjű lándzsák megjelenésének oka kézenfekvő. A VI. század folyamán perzsa hatásra mind a bizánci, mindpedig a keleti nomád (avar, türk) harcmodorban elterjed a vaslemezekből összefűzött pikkely-páncélos lovasság alkalmazása³²⁴ (a ma már nagyszámú korai avar páncélos lovassír feldolgozása Csallány Dezső posztumusz munkájaként rövidesen megjelenik).³²⁵ E páncélos lovasok ellen a régi típusú, széles, lapos pengéjű lándzsák alkalmatlannak bizonyultak. Ahhoz, hogy a páncélon megakadjon, és a lemezek közé behatoljon, keskeny, tömör pengére volt szükség. Ezt a langobardok és gepidák a penge enyhén rombusz alakú tömörítésén kívül a penge erős megnyújtásával kívánták elérni. Célravezetőbb volt a rövidebb, tömör pengéjű avar kopja, amellyel a páncéllemezeket át is lehetett törni. Csakhogy ilyenek az erdélyi és alföldi gepida temetőekben nem fordulnak elő!

Végezetül néhány megjegyzést a Bánd–Veresmart csoport időrendjéhez.

Mint láttuk, korábbi munkáiban K. Horedt s nyomában Bakó Géza és Mircea Rusu a csoportnak Moreștivel és a Tisza-vidéki gepida temetőkkal szembeni *különbségeit* hangsúlyozta. A temető időrendjét pedig (szinte megfordítva) azokra a sírokra alapozta, amelyeket a publikáló Kovács István még topográfiailag és tipológiaiilag a legkésőbbinek talált.

Tegyük fel, hogy valamennyi bándi lovassír avar kori avar. Ez önmagában nem szükségszerű, hiszen Batajnicáról³²⁶, Kishomok 2. és 7. sírjából³²⁷ gepida, Szentendre 47., Kajdacs 8. és 14. sírjából pedig langobard lótemetkezéseket ismerünk³²⁸, nem beszélve itt a sok VI. századi thüring lósírról.³²⁹ Ezek azonban

³¹⁹ H. Bott, Der Bajuwarenfriedhof . . . i. m. 52., IV. t. 7

³²⁰ K. Böhner, Die fränkischen Altertümer i. m. 155.

³²¹ Uo. valamint 30. t. 4.

³²² Csallány 1961, 134., 222. t. 4.

³²³ Uo. 65., 44. t. 4.

³²⁴ Bóna 1976, 104–106. – A problémát részletezi még J. Werner, Nomadische Gürtel bei Persern, Byzantinern und Langobarden. La civiltà dei longobardi in Europa, Roma 1974, 109–117, I–II. t.

³²⁵ Csallány D., Az avar páncél. A JAMÉ következő kötetében.

³²⁶ Z. Vinski, Situla 2 (1957) 3–5

³²⁷ Csallány 1961, 133. – A feltehetően a 7. sírhoz tartozó teljes lóvázat 1967. évi ásatásunk idején érte el a homokbányászás.

³²⁸ Bóna 1976, 46, 48.

³²⁹ Nyugat-Európa valamennyi lótemetkezését és lóáldozatát összefoglalja M. Müller-Wille, Pferdegrab und Pferdeopfer im Frühen Mittelalter. Rijksdienst voor het Oudheidkundige Bodemonderzoek 20–21, 1970–1971, 119–248.

teljes lovak voltak. Szőreg 116. sírjából és Szolnok–Szandáról említenek ugyan lócsontokat³³⁰ is, de a sírdúlás miatt nem dönthető el, teljes lóról vagy feldúlt lótemetkezésről van-e szó.

Mezőbádon a 24., 25., 32. és 44. sírban minden bizonytalansággal részleges lótemetkezés volt.³³¹ Ezek nagyon ritkák az avar korban, az avar lovastemetés változatait összefoglaló Kiss Attila (1962) még csak 10 előfordulásukat ismeri.³³² Ma néhányal több van. A régi adatok többsége egyébként is ellenőrizhetetlen. Hiteles, dokumentált, ill. jól megfigyelt részleges lótemetkezést csupán a tiszavasvári 21. sírból,³³³ Szentes–Derekegyházáról,³³⁴ Gyöngyös 97. sírjából,³³⁵ Szegvár–Sápoldalról (Mauricius solidusával!)³³⁶ és Sínpetru German–Németszentpéterről³³⁷ ismerünk (Heraclius 616–625 között vert solidusával). Egytől-egyig az avar kor első két nemzedékének idejéből származnak (567–630), későbbit eddig nem ismerünk.³³⁸

A bándi 141. sír nagygömbös fülbevalóját Horedt három Fokas éremmel keltezett sírral párhuzamosítja (Szentendre, Kiszombor O.2 és Jutas 116.).³³⁹ Szentendrén azonban a 3 pár fülbevaló alapján legalább három sír leleteivel számolhatunk.³⁴⁰ Iustinus egy évszázadon át elnézett tremiális-érem új vizsgálatából kiderült, hogy nem I., hanem II. Iustinus érme (565–578), s alig kopott.³⁴¹ Az avarok megjelenésekor Ukrajnában³⁴² és a Kaukázusban³⁴³ már elterjedt nagygömbcsüngős fülbevalók használatának kezdetét tehát az avarok megjelenésének korára rögzíthetjük. Hasonlóképpen a gúlacsüngős típusét, amely a dúsgazdag – részleges lótemetkezést is tartalmazó –, szegvár–sápoldali lovassírban Mauricius 583/584. évi, nem kopott solidusával (egykorú bizánci hamisítvány)³⁴⁴ ke-

³³⁰ Csallány 1961, 166 és 394

³³¹ Kovács 1913, sírleírásaiból és összefoglaló jellemzéséből (367) legalábbis ez látszik valószínűnek.

³³² Kiss A., JPMÉ 1962, 156–158. – Egy részük kétes adat, feltehetőleg dúlt-bolygatott temetések rossz megfigyelései.

³³³ Csallány D., JAMÉ 1 (1958) 58, kitömött ló s külön lókoponya.

³³⁴ Csallány G., Folia Arch. I–II, 1939, 116–119., I. t. A. – Valószínűleg kitömött lóbőr volt, de a fényképen részben már utólag visszarakott lábszárcsontokkal.

³³⁵ Rosner Gy. BAME 2, 1971–1972, 120 és sírrajz. Kitömött lóbőr.

³³⁶ Bóna I. A szegvár–sápoldali korai avar lovassír. S. a.

³³⁷ E. Dörner, SCIV 11 (1960) 423–433., 2. kép. Nyúzott lóbőr, koponya és alárakott lábszárak.

³³⁸ A kitömött lóbőrrel eltemetett tírgsori későavarnak (öntött indás csat) a Kárpát-medencében egyelőre nincs párhuzama. Gh. Diaconu–P. Diaconu, SCIV 13 (1962) 165–171., 1–3. kép.

³³⁹ Horedt, Band 28

³⁴⁰ A MNM 1871. okt. 26-án kelt leltárát, Pulszky Ferenc után már nem tanulmányozták a kutatók (288/1871). Ebből ugyanis kiderül, hogy az előző napon vett leletek közt a 3 pár arany fülbevalón, a 2 db aranyérem és a gyöngyökön kívül csak 2 db kengyel, 1 db lándzsa, 2 db ezüst kürtösvégű karperec és 1 db ékköves aranygyűrű volt. A további leletek (eredetileg nyilván párhuzamok), Hampeltől napjainkig a publikációk során keveredtek közéjük. A kérdésről máshol bővebben.

³⁴¹ DOC (= A. R. Bellinger, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection. I. Washington 1966, 202.), Nr. 14. (565–578).

³⁴² The Kiev Museum of Historic Treasures, Kiev 1974, 67. t. (Olbia).

³⁴³ N. Mavrodinov, Arch. Hung. XXIX, Bp. 1943, 189., 124. kép 3,5, Kamunta.

³⁴⁴ Vö. 336. j.

rült elő. Az 580–90-es évekre keltezhető szegvári sírletben a teljes lóvázon olyan rozetta veretekkel borított kantárzat volt, amely megegyezik a mezőbándi 44. sír préselt vereteivel.³⁴⁵ Félreértés ne essék. Az iváncsai lovassír közlésekor magam bizonyítottam, hogy ugyanez a rozettás lószerszám díszítmény néha még 679 után is előfordulhat.³⁴⁶ A részleges lótemetkezésből azonban világos, hogy Bándon nem ilyen késői továbbélésről van szó.

A bándi 150. sír préselt töredékéhez³⁴⁷ közel álló díszítményeket Nyíregyháza–Kertgazdaság 3. sírjából ismerünk,³⁴⁸ Mauricius (582–602) – ez esetben – kopott, átfúrt solidusával kelteve.

A mezőbándi avar sírok korát a túl kevés adat és lelet alapján nem lehet pontosan meghatározni. Csak egy biztos: az avar uralom első évszázadából származnak. Nincs azonban alap és adat arra sem, hogy keltezésükben a korai avar korszak végső éveit (630 után vagy éppen 650–679)³⁴⁹ tekintsük irányadónak. Bár nincs akadálya, hogy akár a VI. század utolsó harmadából származzanak, ez kevéssé valószínű. Reális koruk 600–630 közöttre tehető – így látja a „Band” címszóban Horedt is.³⁵⁰ Mindebből azonban az következik, hogy az avar sírokon belül fekvő gepida temetőmag ennél az időnél korábbi.

Valóban, elegendő alaposabban összevetni Bándot és Veresmartot az 567/568 előtti Duna–Tisza-vidéki gepida és langobard temetőkkel, hogy erről meggyőződjunk. Előljáróban nézzünk néhány eddig nem vizsgált párhuzamot.

A mezőbándi 149. sír vas lakatjának,³⁵¹ úgy is, mint lakatnak, s úgy is, mint sírmellékletnek, kitűnő párhuzama van a poysdorfi 6.³⁵² és a tamási 52.³⁵³ sírban. Az előző ötvös-kovács sír a bándi 10. sírnak³⁵⁴ is jó párhuzama.

A mezőbándi 29. sír díszített, négyszögletes téglalap alakú övdíszéhez³⁵⁵ közel állnak a znojmoi langobard sírok hasonló övdíszei,³⁵⁶ de ilyesmi övdíszek voltak szentes–berekháti sírookban³⁵⁷ is. Ugyanazon bándi sír csatjaihoz³⁵⁸ so-

³⁴⁵ Kovács 1913, 321., 39. kép 2–5.

³⁴⁶ Bóna I. Arch. Ért. 97 (1970) 243 –

³⁴⁷ Kovács 1913, 351, 71. kép 1.

³⁴⁸ Csallány D., JAMÉ 1 (1958) 49–50., VII. t. 2–7, 9–12. – bár csak rokon példányokról van szó, s nem azonos verőtöbblől származókról.

³⁴⁹ K. Horedt, Contribuții i. m. 93, *Uő*, *Študijné Zvesti* 16 (1968) 112, Unirea-Veresmart maximális, a VII. sz. utolsó harmadáig nyúló keltezésével, *Uő*, *Die Deutung* i. m. 207, *Rusu* 1962, 291., *Bakó* 1960, 29–30, *Rusu* 1975, 137.

³⁵⁰ Horedt, *Band* 28. – Már korábban is megkísérelte Bándot a firtosváraljai kincs segítségével 630 körül, tehát a „Maros-Gruppe” fellépése előtt lezárni. *Študijné Zvesti* 16 (1968) 106, 111–112.

³⁵¹ Kovács 1913, 70. kép

³⁵² E. Beninger–H. Mitscha–Märheim, *Der Langobardenfriedhof von Poysdorf* i. m. 178., 4. kép 5, 5. t. 5.

³⁵³ Szekszárd, Balogh Ádám Múzeum

³⁵⁴ Kovács 1913, 284–, 16. kép.

³⁵⁵ Kovács 1913, 30. kép 7–9.

³⁵⁶ J. Tejral *Grundzüge der Völkerwanderungszeit* i. m. 33. kép 3–4, VIII. t. 1,3.

³⁵⁷ Csallány 1961, 70. t. 8., 84. t. 12., 97. t. 1.

³⁵⁸ Kovács 1913, 30. kép 1–2. Ezüst.

rozatban említhetjük a párhuzamot: Berekhát 42.,³⁵⁹ Szőreg 68.,³⁶⁰ Szanda 135.,³⁶¹ Kishomok 23.³⁶² sírok – csak a gepidáknál maradv. Ugyanabban a sírletben a rablóktól kiemelt fibulák csüngő díszítményei³⁶³ egy sereg Tisza-vidéki gepida sír fibulacsüngő díszítménnyel rokonok: Szőreg 16.³⁶⁴ – ugyanolyan pántos késsel, mint a szóban forgó Mezőbánd 29-ben –, Kiszombor 149., Berekhát 6., 79., Nagyhegy 22., 25. sírok,³⁶⁵ végül, de nem utolsósorban: Kishomok 77. sasos-csatos sír.³⁶⁶

A mezőbándi 29., valamint 8., 49. és 157. sírok női szíjvégeinek³⁶⁷ változatait vizontláthatjuk Berekhát 249., 256., Nagyhegy 8., 84.³⁶⁸ és Szolnok–Szanda b. sírjában.³⁶⁹ Végezetül a 29. sír késő antik színes hasábgöngyét már Kovács István a bezenyei langobard temető 8. sírjának pontos párhuzamával vetette össze.³⁷⁰ E gyöngytípus az 568 előtti langobard temetőkben ma olyan nagy számú, hogy nem érdemes felsorolni.³⁷¹

A mezőbándi 13., 70., 157.³⁷² és veresmarti 8.³⁷³ sírokban talált egyszerű, díszítetlen, négyszögletes téglalap alakú bronz, ill. ezüst lemezek párhuzamai sem ritkák: Berekhát 42.,³⁷⁴ Kishomok 43., Szanda 95.³⁷⁵

A mezőbándi 174. sír áttört téglalap alakú övdíszét betétként díszítő lemez állatstílusú figuráit már Kovács István helyesen vetette össze a bezenyei 8. sír fibuláinak mintájával.³⁷⁶ Ez a kétségtelenül 568 előtt elterjedt Salin–Haseloff I/B stílus³⁷⁷ (Gyöng 1., Tamási 6., Kajdacs 2., Bezenye 8. sír).³⁷⁸

A veresmarti 11. sír csatjának pajzstövisén látható kereszt³⁷⁹ természetesen elsősorban a készítő műhely kereszténysége mellett bizonyít. Kereszttel díszített hasonló csatokat ismerünk a nikitschi 27.³⁸⁰ és a hegyői 11. sírból.³⁸¹

³⁵⁹ Csallány 1961, 70. t. 3.

³⁶⁰ Csallány 1961, 172. t. 8.

³⁶¹ Szolnok, Damjanich János Múzeum

³⁶² Csallány 1961, 223. t. 28

³⁶³ Kovács 1913, 30. kép 12–14. Ezüst.

³⁶⁴ Csallány 1961, 165. t. 5–10, 12., a kés uo. 11 és 13.

³⁶⁵ Csallány 1961, 27. t. 1–5., 28. t. 5–10, 26., 63. t. 16–24., 67. t. 21–27 –, uo. a 28 ismét fém késtokvég., 128. t. 20–24

³⁶⁶ Nagy Margit sirrajza.

³⁶⁷ Kovács 1913, 11. kép 2–3., 30. kép 3–4., 38. kép 4–5., 76 kép 1, 3.

³⁶⁸ Csallány 1961, 24. t. 22., 39. t. 17–20., 63. t. 7., 85. t. 1.

³⁶⁹ Szolnok, Damjanich János Múzeum

³⁷⁰ Kovács 1913, 30. kép 29 és 373. oldal.

³⁷¹ Bóna 1956, 44. t. 8., 45. t. 13 (Bezenye) valamint Tamási 26, 32, 35, Kajdacs 18, Rácalmás 6, Bezenye 75 sírok. Avar sírban már nagyon ritka, egy-egy példányt ismerünk Nagyhasányból és Bólyból.

³⁷² Kovács 1913, 22. kép 1., 50. kép., 76. kép 2.

³⁷³ Csallány 1961, 136. t. 3–4

³⁷⁴ Csallány 1961, 70. t. 6–8.

³⁷⁵ Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely és Damjanich János Múzeum, Szolnok.

³⁷⁶ Kovács 1913, 371., 80. kép 2–3.

³⁷⁷ B. Salin, Die Altgermanische Thierornamentik. Stockholm 1904, 223–, 516–517 főleg 533. Képek. Valamint Haseloff mint 54. j.

³⁷⁸ Bóna 1976, 60–66., 49, 51, 54 és 57. táblák.

³⁷⁹ Csallány 1961, 235. t. 30. – Ha egyáltalán arról van szó.

³⁸⁰ E. Beninger–H. Mitscha–Märheim, Das langobardische Gräberfeld von Nikitsch i. m. 12. t. 6.

³⁸¹ Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

A mezőbándi férfisírok négyszögletes vas övdíseit (pl. 12. és 105. sír)³⁸² viszontláthatjuk a berekháti gepida 31. és 84. sírban,³⁸³ és a tamási langobard 28., 34. és 42. sírokban.³⁸⁴

A Mezőbándra elsősorban jellemző háromszögletes testű vascsatok³⁸⁵ is előfordulnak már 568 előtti langobard temetőkben: Kajdacs 31. és Tamási 41. sír.³⁸⁶

Ma már a veresmarti 13. sír tausírozott vas övdísei³⁸⁷ sem unikumok. Tausírozott négyszögletes övdísz a langobardoknál a szentendrei 30. sírban,³⁸⁸ a Tisza-vidéki gepidáknál pedig a kishomoki 7. sírban már előfordul (az utóbbi utólag megtisztítva).³⁸⁹ Tény azonban, hogy Veresmart 13. ornamentikája ezekenél későbbi. Hans Bott a környei temetőről írott könyvnyi bírálatában megpendíti annak a lehetőségét, hogy talán az avarok uralma alá jutott gepidák „iskolateremtő” ténykedéséről van szó.³⁹⁰ Ez nehezen hihető. Keltezésével viszont egyetértünk: semmiképpen nem 568 előtti.³⁹¹

Végezetül, hogy mit tartsunk a sokak által aposztrofált „teljesen hiányzó germán fibulákról”, ahhoz annyit, hogy a 29. sírban biztosan,³⁹² a 36. sírban talán³⁹³ megmaradtak a kiemelt fibulákról egykor lecsüngő szalagok fémdíszítvényei.

A mezőbándi keramika nagyban és egészben VI., illetve korai VII. századi típusú. Erről meggyőződhetünk, ha összevetjük egyik oldalról a gepida, másik oldalról „a környei típusú” korai avar-kori kerámiával. Az edények ritkasága vagy gyakorisága a korszak egyik-másik temetőjében nem etnikus, nem kronológiai vagy éppen horizontális tényező, hanem feltehetőleg vallási alapjai vannak.

Elemzésünk végén eljutottunk Kovács Istvánhoz. Bándról és koráról csak óvatosan szabad nyilatkozni. A Tisza-vidéki és dunántúli meroving típusú leletekkel megállapítható rokonságokat figyelembe véve, arra nincs megbízható alap, hogy teljes egészében a gepida állam bukása után vagy még sokkal később, egész emberöltővel 567 után az avaroktól telepített vagy az avarok elől menekülő gepida lakosság temetőjének tekintsük. Kezdetei – a leletek tanúsága szerint – a gepida uralom idejére nyúlnak vissza. Milyen messzire: azt csak a sírokból kirabolt leletek segítségével lehetne meghatározni. Ugyanez vonatkozik Veresmartra és Marosvásárhelyre.

Az erdélyi gepidák körében kezdettől fogva jelentős önálló ipari és kézmű-

³⁸² Kovács 1913, 20. kép 3

³⁸³ Csallány 1961, 54. t. 4, 6, 9., 55. t. 10.

³⁸⁴ Szekszárd, Balogh Ádám Múzeum

³⁸⁵ Kovács 1913, Pl. 15. kép 2, 7., 64. kép., 65. kép 3., 72. kép 8., 81. kép 1, 3.

³⁸⁶ Bóna 1971, 6. kép 6. Tamásihoz mint 384. j.

³⁸⁷ Csallány 1961, 237. t. 2–3.

³⁸⁸ Bóna 1976, 122. 65. t.

³⁸⁹ Csallány 1961, 223. t. 31.

³⁹⁰ H. Bott, BJB 176 (1976) 210–215

³⁹¹ Uo. 275–279

³⁹² Kovács 1913, 30. kép 12–14.

³⁹³ Uo. 36. kép 4.

vességi tevékenység figyelhető meg. Elsősorban a vas, illetve kovácsmesterségben, ami aligha véletlen. A morești 70. sír pajzsdudorja³⁹⁴ is ilyen sajátos készítmény. Már Kovácsnak feltűntek a vasművesség sajátos vonásai, éppen a vascsatokkal kapcsolatban.³⁹⁵

A bándi és veresmarti temetőket létrehozó gepida lakosság – korántsem valamiféle „Mischbevölkerung” – úgy tűnik, kezdetben zavartalanul átvészelte az avar hódítást. A korábbi gepida–meroving kultúra nyomdokain és helyében feltehetőleg avar–germán stílusú kultúra kezdett kialakulni³⁹⁶ (Mezőbánd 39. aranygyűrűje). Az avarok 600 körül számolják fel Veresmart népességét (ha egy temetőrészletből bármire is lehet következtetni), míg Bándon 600–630 között valamiféle szimbiózis látszik kialakulni.³⁹⁷ Ettől kezdve – úgy tűnik – felhagynak a temetkezéssel s nyilván a hozzá tartozó falu használatával is.

E homályos problémák nyitjához remélhetőleg közelebb jutunk majd Braitei–Baráthely 3. temetőjének közlésekor. Előzetesen bemutatott leletei³⁹⁸ közt vannak olyanok, amelyek túlhaladni látszanak Bándot. Noşlacról az előzetes közlés nyomán nehéz véleményt formálni. A bepecsételt, ill. besímitott díszítésű edények s a néhány korábbinak látszó fém lelet alapján nem sejthető, mikor kezdődött.³⁹⁹ Fogadjuk el, hogy a VI. század 2. felében.⁴⁰⁰ Ugyanakkor a temető belsőázsiai típusú négy csücskös⁴⁰¹ és kelet-európai⁴⁰² jellegű benyomkodott peremű kézzel formált fazekainak tanúsága szerint a korai avarok is feltűnnek itt. A bemutatott avar vastárgyak többsége inkább a VII. század második felének avarjaira utal.⁴⁰³ Az etnikai alappal kapcsolatos feltevések⁴⁰⁴ gondolatébresztők, de teljes szakmai publikációt igényelnek.

Az elmondottakkal a következőket szerettem volna megvilágítani: 1. Roszszul, sokszor felületesen ismeri a kutatás mind a Tisza-vidéken mind pedig Erdélyben a két szomszédos terület történelmileg és régészetiileg egymáshoz kapcsolódó leleteit. Ez mindkét részen téves általánosításokhoz vagy félreértésekhez vezet.

³⁹⁴ Popescu 1974, 199., 15. t. 4.

³⁹⁵ Kovács 1913, 370.

³⁹⁶ Amit jelen ismereteink szerint a Jankovich-aranyak (feltehetőleg a gyönki Magyarai Kossa-gyűjteményből, Tolna m.) és a madarasi lelet képviselnek, mint vezérleletek. *Fettich N.*, Arch. Hung. I. Bp., 1926. I. t. 1–3 és III. t. –

³⁹⁷ Néhány új ásatás újabban bizonyos germán csoportok spontán „avarizálódását” bizonyítja, azt, hogy a korábbi germán alapok 600 tájától kezdve belesimulnak az egységes korai avar anyagi kultúrába. Ez nem is nagyon történhetett másként. Felmerülhet ez a lehetőség Bánd legkésőbbi, perem temetkezéseivel kapcsolatban is, de a túl kevés anyag miatt egyelőre csupán munkahipotézisként.

³⁹⁸ *J. Nestor–E. Zaharia*, MCA X, 1973, 31. kép

³⁹⁹ *Rusu* 1962, 2. kép 8–10, 19, 21., 5. kép 1–2., 6. kép 1–3., 7. kép 2, 6.

⁴⁰⁰ Uo. 288.

⁴⁰¹ Uo. 7. kép 4. – *Vö. Bóna I.*, VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. *Fontes Arch. Hung.* Bp. 1973, 77 és 153.

⁴⁰² *Rusu* 1962, 5. kép 5. – *Vö. Bóna I.*, VII. századi i. m. 78 és 154.

⁴⁰³ *Rusu* 1962, 4. kép 8–17.

⁴⁰⁴ *Rusu* 1962, 290–292. – Legfeljebb az nem világos, hogy a helyi sóbányászok közt kik temetkeztek lóval, sőt egyenesen *Equus Przevalskival?* Pl. 65. sír (1. kép 4), 11. sír (4. kép 8–10), 57. sír (270, 1. j.) – a lovas illetve lósírok pontos száma nem ismert.

2. Mind a Tisza-vidéken, mind Erdélyben a népvándorlás kor kutatói eddig az eltérésekre, a különbségekre helyezték a hangsúlyt, negatívumok segítségével igyekeztek etnikai és időrendi kérdéseket megvilágítani vagy ilyenek eldöntésénél előtérbe helyezni.

3. Mindkét terület kutatása túl sokat épít rosszul, elégtelenül vagy a modern követelményeknek nem megfelelően feltárt és közzétett anyagokra, közöletlen leletekre vagy éppen a leletek közöletlenségére.

Kiegészítés

Kéziratom lezárása után jutottam hozzá egy nemrég indult évkönyv 1. kötetéhez, amelyben – a folyóirat címéből nem gyaníthatóan – népvándorlás kori problémákkal is foglalkozik K. Horedt.⁴⁰⁵

Nehéz feladatot vállalva, a IV. századon túl is nyomozza a helyi római maradványlakosság régészeti emlékeit. Így jut el a gepida korszak igazi nehézségeihez: „Es gibt aber Möglichkeiten, über die Lebensgemeinschaft der Romanen mit den Gepiden einige Anhaltspunkte zu gewinnen und diese auch archäologisch zu belegen.” – Ilyen lenne mindenekelőtt maga a település: „Es verdient übrigens hervorgehoben zu werden, dass im 6. Jh. in ihrem zentralen Siedlungsgebiet in der Theissebene bisher *keine* Wohnbauten der Gepiden freigelegt wurden” – Erdélylyel ellentétben, ahol az elmúlt két évtizedben feltárt telepekben és házakban „vielleicht ein romanischer Einfluss zur Geltung kommt”.

Dolgozatomban rámutattam, hogy mindez ma már nem áll. Tiszafüreden, Battonyán s legújabban Eperjesen *pontosan ugyanolyan* két- és hatcölöpös gepida házakat sikerült feltárni,⁴⁰⁶ mint Moreștin vagy Csapón. Vagyis ez esetben egy korábbi tényleges kutatási hiányosság szolgált az etnikai elkülönítés alapjául.

A továbbiakban a fentebb ismertetett elmélet újabb kifejtése következik. Morești–Malomfalván a gepidák „nicht die einzigen Bewohner der Siedlung sind. Gerade in den Wirtschaftshütten und auch sonst auf der Grabungsfläche kamen wiederholt *Stilusnadeln* und *Eisenfibeln* vor, die im gepidisches Fundgebiet an der Theiss *nicht belegt sind*, dafür aber auch im benachbarten Pannonien für die Romanen kennzeichnend sind”(Hivatkozás nélkül.). – Ezzel kapcsolatban továbbra is jelen munkám II. részére utalok.

Az elmélet azonban tovább fejlődött: „Im Grabfeld von Bandu sind... wieder Gräber mit *Stilusnadeln*, die wie gezeigt wurde, *nicht von Germanen*, sondern von Romanen getragen wurden. Mit den Stilusgräbern könnten noch Bestattungen mit römischen Fibeln und Spinnwirteln zusammenhängen”.⁴⁰⁷ – Vagyis a

⁴⁰⁵ DACROMANIA. Jahrbuch für östliche Latinität 1, 1973. K. Horedt, Das archäologische Bild der romanischen Elemente nach der Räumung Daziens. 135 skk.

⁴⁰⁶ Vö. 136 és 137. jegyzetünket, valamint Bálint Csanád szíves közlése 1977. évi ásatásáról.

⁴⁰⁷ K. Horedt i. m. 144–146.

7 db törött-kopott II–III. századi római fibula⁴⁰⁸ és a „római” orsógombok (?) is a romanitás jelzői lennének a VI–VII. században?

Közvetlenül kéziratom lezárása után jelent meg K. Horedt legújabb munkája, amelyben összefoglalóan tárgyalja az „östlicher Reihengräberkreis” erdélyi problémáit.⁴⁰⁹

Horedt az ismert német kronológiai rendszerekkel (J. Werner 1935, H. Kühn 1940, K. Böhner 1958, B. Schmidt 1961) párhuzamos új erdélyi periódusrendszert dolgozott ki. A két újabb felosztást követve, saját felosztását a II. fokozattal vagy csoporttal kezdi, az I. fokozatot a Reihengräberkultur kialakulása előtti, 400–450 közötti korszak számára tartotta fenn. Az erdélyi II. fokozat pontosan megfelel H. Kühn 1940. évi sematizmusa I. fokozatának, vagyis a történelmi kereteket figyelmen kívül hagyva, kereken 50 évet tesz ki (450–500). Az erdélyi IV. fokozat kezdete megegyezik a négy alapul vett felosztás IV. fokozatával. Kezdeté tehát kereken 600, azonban korábban végződik (675), mint a nyugati IV. periódusok. A IV. periódus ilyen megrövidítése – anélkül, hogy erről a munkában szó esne – csaknem pontosan megfelel H. Ament időrendi javaslatának. Ament a rübenachi frank temető B3–C fázisát párhuzamosítja Böhner lerövidített IV. Stufe-jével (600–660/70), míg Rübenach D. fázisával párhuzamosan új, Böhner–V–Stufe-t állít fel (660/70 – ca. 700).⁴¹⁰

Nyilvánvaló azonban, hogy Horedt nem Amentet követte, hanem az erdélyi medence szívében komoly önálló horizontként jelentkező *közép- és későavar* temetők kialakulását⁴¹¹ keltezte kissé sematikusán „um 650/670”.⁴¹² Csakhogy az erdélyi medencében a késői avar horizontot jellegzetes és sajátos *korai avar* horizont előzi meg (567–670), amelyről a helyi erdélyi kutatás újabban szemmel láthatóan nem vesz tudomást. Ide tartoznak az erzsébetvárosi (Dumbrăveni) és korondi (Corund) préselőminták, a mezőbándi (Band) lovas, préselt öv- és lószerszámos, gömbcsüngős fülbevalós, csont botvéges sírok, a nagyenyedi (Aiud), diódi (Stremt), dicsőszentmártoni (Tîrnaveni) jellegzetes korai kengyeles, zablás, lándzsás lovassírok (az első és utolsó helyen még tipikus korai avar edények is), valamint az egész marosgombási (Gîmbas) temető – vagyis a K. Horedt által összeállított és térképre vitt 15 lelőhelyből álló avar horizont lelőhelyeinek a *többsége*.⁴¹³ S ekkor még nem esett szó Nagylak–Noșlac egyelőre közöletlen, tehát ne-

⁴⁰⁸ Vö. ide a 222. jegyzetünket.

⁴⁰⁹ Horedt 1977

⁴¹⁰ Ch. Neuffer-Müller–H. Ament, Das fränkische Gräberfeld von Rübenach. Berlin 1973, 148–150 és 6. kép (táblázat).

⁴¹¹ Horedt 1977, 265 „eine reiternomadische, wohl awarische Bevölkerung in Siebenbürgen”.

⁴¹² A „horizont” összefoglalása: K. Horedt, Das Awarenproblem in Rumänien. Št. Zv. 16, 1968, 103–120. – Új időrendjéről: Horedt 1977 265.

⁴¹³ A leleteket és a térképet közli K. Horedt, Das Awarenproblem i. m. 116–117. Az itt be nem mutatott többi lelet az Avarii în Transilvania c. dolgozatában szerepel in: K. Horedt, Contribuții la istoria Transilvaniei, Bukarest 1958, 60–108 –, a korai leletek tekintetében még realisabb kronológiával.

hezen megítélhető, korai avar sírjairól, valamint a VII. század első felére keltezhető szórványokról sem (pl. Vecel–Vetel, Kőhalom–Rupea stb.).

Vagyis a mindössze 5 temetőből (Bánd és Marosvásárhely–Tîrgu Mureş temetője, Veresmart–Unirea temetőrészlete és a közöletlen Nagylak–Noşlac, Baráthely–Bratei 3. – amelyekhez nem számítható hozzá a *korábbi* Homoróddaróc–Drăuşeni és a leletei alapján a III. fázisba tartozó Mezőceked–Valea Largă) alkotott IV. horizonttal végig párhuzamos és egyidejű lenne egy 8–10 temetőből-lelőhelyből álló „horizonton kívüli” másik, korai avar horizont is, ami ebben a formában több, mint valószínűtlen.

A meglepetést a kereken 500-ban kezdődő erdélyi III. fokozat – ezúttal – történeti lezárása okozza. A gepida állam 567. évi bukását elhatároló jelentőségűnek tartja a szerző – s ezzel bizvást egyetérthetünk –, amely véget vet a III. fokozatba sorolt mintegy 15 temető használatának. Ugyanez a történeti jelentőség azonban nem illeti meg az eseményt előidéző avarokat. Értelmetlen pusztításuk után egyharmad évszázadra terjedő (33 évig tartó) horizont és lelet nélküli korszak következne Erdélyben, történetileg és régészetileg egyaránt elképzelhetetlen „úr”⁴¹⁴ Az avarok szerepe csak 600 körül kezdődne, amikor különböző népelemeket, köztük nagyobb számban Tisza-vidéki gepidákat, „in die Randgebiete des awarischen Machtbereiches . . . zwangsweise umgesiedelt wurden”.⁴¹⁵ Ami egyes esetekben nagyon is elképzelhető. De, hogy egy egész országban előbb felszámolták volna a gepidákat (csak a gepidákat!), majd évtizedekkel később – az előzményektől függetlenül – mindenféle népelemmel, nem kis mértékben éppen alföldi gepidákkal, ismét teljes egészében újrateremtették volna –, ez már alig képzelhető el.

Néhány megjegyzést az egyes periódusokról. Az erdélyi Gruppe II. és Gruppe III. leleteit⁴¹⁶ a Tisza-menti gepidáknál nem lehet elválasztani egymástól, *ugyanazon* temetők korai és késői fázisát jelentik. Erdélyben is csupán azért különíthető el a II. Gruppe 5 temetőben talált összesen 10 sírja (!), mivel egyik lelőhelyen sem folyt rendszeres ásatás. Hogy a Gruppe IV. szintén *közvetlenül* összefügg a Gruppe III-mal, ahhoz elegendő a táblázatok tanulmányozni.⁴¹⁷ A válogatásból is világos, hogy a bepecsételt és besímított kerámia, a vonókések, az ollók, a nyílhegyek, lándzsák, kardok, pajzsudorok, az ovális bronzcsatok, a kereszt alakban áttört bizánci bronzcsatok, valamint a különböző kúpos övdíszek vagy előfordulnak már az 568 *előtti* langobard és gepida emlékműanyagban is, vagy nehézség nélkül beilleszthetők egy kb. 600-ig tartó „klasszikus” III. periódusba. Erről s ami ennél fiatalabb, nem tudok egyebet mondani, mint tanulmányom II. részére utalni.

* * *

⁴¹⁴ Horedt 1977, 252–255

⁴¹⁵ Uo. 264

⁴¹⁶ Uo. a 3. és 4. képek kitűnő összeállításai

⁴¹⁷ Ua.

A munkámban vitatott „etnikumjelző” tárgyak továbbra is hasonló értelemben szerepelnek.

„Schliesslich weisen zwei *eiserne Bügelfibeln* aus Morești (Grab 17) eher auf einen romanischen Bevölkerungsteil hin, da entsprechende Exemplare in gepidischen Gräberfeldern der Theissgegend *kaum* vorkommen”.⁴¹⁸

Az érvelés ez alkalommal a szerémségi kormandin–jakovi 11. sírban talált vasfibula párra való hivatkozással bizonytalanodott el, de Tisza-vidéki párhuzamokat továbbra sem említ.

Moreștin „die soziale Schichtung dürfte auch ethnisch bedingt sein” . . . „Gerade in den Wirtschaftshütten erscheinen aber als zufällig verlorene Einzelfunde *Stilusnadeln* und *eiserne Bügelfibeln*, die in den gepidischen Gräberfeldern der Theissgegend *nicht belegt sind* und als Arbeitskräfte eine andere Bevölkerungskomponente erschliessen. Stilusnadeln werden *übereinstimmend* in Pannonien der romanischen Bevölkerung zugesprochen und die gleiche Folgerung *muss* für den Befund aus der Siedlung von Morești gezogen werden. Auch das Paar eiserner Bügelfibeln aus dem Grab 17 in Morești könnte in dem gleichen Sinne gedeutet werden”.⁴¹⁹

Bármily óvatos is ez a fogalmazás, mégis egyértelmű. A pannoniai kutatásra ezúttal nem itt hivatkozik, hanem valamivel előbb. A stilustűkre épített etnikus elmélet ugyanis itt is továbbfejlődött formában szerepel:

„Stilusnadeln kommen nur in Band vor, sind aber als Siedlungsfunde auch in Morești bezeugt. Sie fehlen in den Reihengräbern der Theissgegend, sind aber in der Frühawarenzeit in Pannonien, besonders um den Plattensee und bei Pécs häufig (68. j. hivatkozás Kiss, Arch. Ért. 1968, 93–101) und werden als ein für die romanische Bevölkerung kennzeichnendes Trachtenzubehör angesehen.”⁴²⁰

Ami némileg más érvelés, mint a korábbiak. Ha ugyanis a Gruppe IV-be sorolt Bándot kora avar korinak tartja – aminthogy jelentős részben valóban az is –, akkor a bándi stilustűk párhuzamait nem a *megelőző* korszak (Gruppe III.) Tisza-vidéki gepida temetőiben kellene hiányolnia, hanem az *egykorú* korai avar kori temetőkben, amelyekben viszont szép számmal előfordulnak. Kiss Attila fel is sorolja őket,⁴²¹ mégpedig nemcsak a Keszthely (mert erről van szó, s nem a „Balaton környékéről”, amely a fél Dunántúlra terjed) és Pécs vidékieket, hanem Lébényt, Pilismarótot, Csákberényt, Jutast, Balatonfűzfőt (itt következik az akkor még közöletlen Várpalota–Gimnázium 208. sírja),⁴²² Előszállást, Cikót, sőt még a tiszántúli Tiszaburát is. Mindezeket Kiss Attila is „avar”, illetve avar kori temetőknek tekinti, függetlenül attól, hogy milyen következtetéseket von le a stilustűk

⁴¹⁸ Uo. 259.

⁴¹⁹ Uo. 265–267

⁴²⁰ Uo. 261

⁴²¹ Kiss A., Arch. Ért. 95, 1968, 99–100 és 1. kép (elterjedési térkép)

⁴²² Erdélyi I.–Németh P. VMMK 8, 1969, 190, XVIII. t. 11.

elterjedéséből. Hogy ez a következtetés mennyire nem „übereinstimmend”, hanem „alleinstehend”, azt fentebb láttuk. Horedt összevetése azonban ezúttal módszer-tilag sem fogadható el.

A bizonyító anyag mennyisége most sem változott. Moreştiről a már kétszer bemutatott 4 db vasfibulát és 3 db stílustűt közli, Bándról két lapátkás fejű díszített és egy díszítetlen tűt.⁴²³ Ennek megfelelően magam is a munkámban kifejtet-tekre utalok.

Nem új a IV. csoport jellemzésében az „Übergang von der Fibel-zur Gürtel-tracht”,⁴²⁴ a „Nomadenlanze”, valamint a „Pfeilspitze mit Widerhaken und Tülle . . . als neue Form”.⁴²⁵ Várható volt viszont (K. Horedt részéről ugyan alapos kétkedéssel),⁴²⁶ a tömör poliéder-gombos fülbevalók későrómai eredetére támaszkodva, annak felvetése, hogy e fülbevalók viselői maguk is helyi rómaiak voltak. Horedt, V. Bierbrauer megállapításaira utalva, így fejezi be tanulmányát: „Stilusnadeln, Eisenfibeln und teilweise wohl auch bronzene Würfelohrringe ermöglichen auch in der Reihengräberzeit den archäologischen Nachweis vor romanischen Bevölkerungsteilen.”⁴²⁷

E Dagesztántól az Atlanti-óceánig elterjedt nemzetközi divatékszer „etnikus” értelmezésében, Intersica-könyvem ismertetésében, I. Hica-Cîmpeanu már valamivel messzebbre tekint: „Sollte die Ansicht von ihrer römischen Herkunft zutreffen, so würden sie einen wertvollen Hinweis für die romanische Zugehörigkeit ihrer Trägerinnen in der früheren römischen Provinz Dazien bilden.”⁴²⁸ E fülbevaló divat népek feletti elterjedésének hangsúlyozása tehát korántsem volt felesleges.

A gyakrabban használt irodalom rövidítései

Bakó 1960	Bakó G., A mezőbándi temető népének és anyagi kultúrájának eredetéről. Arch. Ért. 87, 1960, 22–31
Bóna 1956	Bóna I., Die Langobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpalota und Bezenye. Acta Arch. Hung. 7, 1956, 183–244
Bóna 1976	Bóna I., Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken. Corvina, Bp. 1976
Csallány 1941	Csallány D., A Szentcsanak-hegyi gepida sírlelet és régészeti kapcsolatai – Das gepidische Grabfund von Szentcsanak-Hegegy und seine archäologischen Beziehungen. Arch. Ért. 1941, 127–161
Csallány 1943	Csallány D., Jegyzetek Gepidia régészeti lelőhelyeihez – Anmerkungen zu den archäologischen Fundorten der Gepiden. SZVMK – Veröffentlichungen des Städtischen Museums in Szeged II. 4. 1943, 37–57

⁴²³ Horedt 1977, 5. kép

⁴²⁴ Uo. 261

⁴²⁵ Uo. 263

⁴²⁶ Vö. K. Horedt, Dacia XXI, 1977. 396

⁴²⁷ Horedt 1977, 267

⁴²⁸ Dacia XXI, 1977, 395.

- Csallány* 1961 *Csallány D.*, Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonau-
becken (454–568 u. z.). Arch. Hung. XXXVIII, Bp 1961
- Horedt* 1958 *Horedt, K.*, Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. Buka-
rest 1958
- Horedt* 1969 *Horedt, K.*, Befestigte Siedlungen des 6. Jahrhunderts u. Z. aus Sie-
benbürgen. In: Siedlung, Burg und Stadt (Berlin 1969), 129–139
- Horedt* 1975 *Horedt, K.*, The Gepidae, the Avars and the Romanic Population in
Transylvania. In: Relations between the Autochthonous Population and
the Migratory Populations, Bukarest 1975, 111–122.
- Horedt* 1977 *Horedt, K.*, Der östliche Reihengräberkreis in Siebenbürgen. Dacia XXI,
1977. 251–268
- Kovács* 1913 *Kovács I.*, A mezőbándi ásatások – Les fouillages de Mezőbánd. Dolg
(Kolozsvar) 4, 1913, 264–429
- Kovács* 1915 *Kovács I.*, A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori
temető – Station préhistorique de Marosvásárhely; cimetière de l'épo-
que scythe et de la migration des peuples. Dolg. (Kolozsvar) 6, 1915,
226–325
- Popescu* 1974 *Popescu, D.*, Das gepidische Gräberfeld von Morești. Dacia XVIII, 1974,
189–238
- Rusu* 1962 *Rusu, M.*, The Prefeudal Cementery of Noșlac (VI–VII th Centuries).
Dacia VI, 1962, 269–292.
- Rusu* 1975 *Rusu, M.*, Avars, Slavs, Romanic Population in the 6th–8th Centuries.
In: Relations between the Autochthonous Population and the Migratory
Populations, Bukarest 1975, 123–153.
- Sági* 1964 *Sági K.*, Das langobardische Gräberfeld von Vörs. Acta Arch. Hung 16,
1964, 359–408
- Török* 1936 *Török Gy.*, A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlé-
keink közt – Das germanische Gräberfeld von Kiszombor und unsere
Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Dolg (Szeged) 12, 1936, 101–
177.